

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Van meenten tot merken : een onderzoek naar de oorsprong en ontwikkeling van de Gooise merken en de gebruiksrechten op de gemene gronden van de Gooise markegenoten (1280-1568)

Kos, H.A.

Citation

Kos, H. A. (2009, June 24). *Van meenten tot merken : een onderzoek naar de oorsprong en ontwikkeling van de Gooise merken en de gebruiksrechten op de gemene gronden van de Gooise markegenoten (1280-1568)*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/14523>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/14523>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

6. Onbegrepen resonanties: de Gooise marken en markegenoten na de vierde schaarbrief (1568-1979)

In de voorafgaande hoofdstukken kwamen de Gooise marken, de Gooise markegenoten of erfgooiers, hun reglementen of schaar- en bosbrieven en hun omgang met de verschillende overheden uitgebreid aan bod. In 1568, een paar jaar voordat Alva Naarden geheel verwoestte (1572), kwam de vierde schaarbrief tot stand. Zoals gezegd was dat een herhaling van zetten: de tekst en de items zijn vrijwel gelijk aan die van de tweede schaarbrief uit 1442, met enige aanvullingen en kleine veranderingen. Maar na 1568 hield het natuurlijk niet op.

De Gooise marke die gericht was op weide- en heidegrond en venen bleef na de zestiende eeuw tot diep in de twintigste eeuw overeind. Opmerkelijk is dat er gedurende die periode veel veranderde en tegelijkertijd veel hetzelfde bleef. Dat klinkt tegenstrijdig, maar niets is minder waar. Uiteindelijk wordt er in 1912 zelfs een speciale Erfgooierswet in het leven geroepen, waarin oude bepalingen uit de schaarbrieven in een nieuw jasje werden gestoken. De erfgooiersorganisatie stond vanaf dat moment niet langer naast het vigerende recht, zoals ze jarenlang had kunnen of moeten volhouden, maar was als een heuse vereniging opgenomen in het wetboek. De vraag is welke omstandigheden hebben geleid tot die Erfgooierswet.

Dit hoofdstuk gaat dieper in op zaken voor 1912, gebeurtenissen die weliswaar los lijken te staan van de middeleeuwse periode en de zestiende eeuw, maar die ontegenzeggelijk issues en ideeën uit die tijd doen resoneren. Voortdurend worden de gebeurtenissen zoals hiervoor beschreven aangehaald en feitelijk opnieuw geïnterpreteerd. Hieronder worden zaken behandeld die betrekking hebben op en met terugwerkende kracht inzicht verschaffen in de middeleeuwse praktijk van de Gooise marken.

Ik begin met een heikele zeventiende eeuwse kwestie: de ontginning van 's-Graveland. Daarna ga ik over tot de bespreking van problemen die een rijke Amsterdamse forens aan het begin van de achttiende eeuw in erfgooierskringen veroorzaakte. Vervolgens komen de negentiende eeuwse heideverdelingen tussen Domeinen en de erfgooiers aan bod (1836-1843) en de kwestie of het gebruiksrecht berustte bij de gemeenten of bij de erfgooiersorganisatie of bij de erfgooiers zelf. Daarna wordt uitvoerig ingegaan op de al in de inleiding gepeperde haas van Vos (1898-1905), waarna de opmaat tot de Erfgooierswet wordt beschreven (1912). Na bespreking van die wet wordt tot slot de liquidatie van de erfgooiersorganisatie in de jaren zeventig van de twintigste eeuw (1970-1979) behandeld.

De ontginning 's-Graveland

In 1619 liet Emanuel (1568-1638), de prins van Portugal en verwant aan de Oranjes, zijn oog vallen op enkele gronden ten zuiden en westen van Hilversum, waar voorheen het Gooiersbos had gestaan.¹ Hij had wel trek in een buiten op die plaats. In datzelfde jaar liep de beoogde projectontwikkelaar Jan Ingel aldaar rond, evenals Adriaan Pauw, pensionaris uit Amsterdam.² De baljuw van Gooiland, P.C. Hooft, trad daarover in overleg met de stad Naarden en de dorpen van Gooiland. Daarvan heeft hij een uitvoerig verslag geschreven, waarin hij meldt dat de Gooiers zich bezitters waanden van de grond, maar dat die eigenlijk tot de bezittingen van de graaf van Holland behoorde. Op basis van de te verwachten moeilijkheden raadde Hooft een ontginning van die gronden

¹ Emanuel trouwde in 1597 met Emilia van Nassau, de zus van prins Maurits.

² Enklaar & De Vrankrijker, *Geschiedenis van Gooiland II*, 58.

af.³ Overigens werd de sententie van 1474 door de Gooiers opgevoerd ter ondersteuning van hun rechtmatig gebruik van die gronden. Hooft trachtte nog ze te overreden die af te staan, met als tegenprestatie kwijtschelding van de koptienden – die hier bostienden werden genoemd; ook al was het oorspronkelijke bos verdwenen, de betaling en inning van de tienden gingen gewoon door – , maar de Gooiers weigerden. Ze hadden die gronden, hoe schraal ook, nodig en bij verlies zouden er gemakkelijk onlusten kunnen ontstaan.⁴

De Staten van Holland verleenden in 1625 wel toestemming voor de ontginning die vervolgens 's-Graveland werd genoemd, maar niet zonder de voorwaarde dat de ontginners het eens moesten worden met de Gooiers. Die overeenstemming kon men vergeten. Ondanks een redelijk aanbod van de Staten van Holland (namelijk dat de Gooiers binnen twaalf jaar het hoogveen zelf mochten afgraven; daarna zouden zij jaarlijks een grondrente van 650 gulden ontvangen), gingen de Gooiers niet akkoord.⁵ Hooft ontving in 1625 een brief van de Staten in Holland, waarin hij gemaand werd om de orde te bewaren. Men was vooral angstig dat de Gooiers stampij zouden maken, en dat zou ten koste kunnen gaan van de ontginningsplannen.⁶

Hooft zal het ermee eens zijn geweest, maar de Gooiers niet. De Hilversumse markegenoten waren werkelijk laaiend en vernielden de al aangevangen ontginningswerken. Ook zaten ze de arbeiders op de hielen en staken ze de boel in de brand.⁷ De onenigheid duurde tot maar liefst 1633. Het jaar daarop kwam er een eind aan. Er werd een heuse 'buurspraak' of algemene vergadering georganiseerd. Zoals het hoorde.

Tijdens die vergadering werd de vrede getekend. De ontginning kon niet worden tegengehouden, maar de markegenoten konden wel bepalen dat niemand uit 's-Graveland ooit schaarrecht zou verkrijgen, ook al waren zij geboren Gooiers: '[...] soo lange sij op de geotroijeerde gronden waren wonende, op de gemeente van Gooylant huere beesten niet [...] weyden nochte plaggen slaan, om op de geotroyeerdens gronden te brengen'.⁸ Een deel van het beoogde ontginningsgebied waarop 's-Graveland zou moeten verrijzen, kreeg Stad en Lande terug (het Tweede Blok). In feite zijn opnieuw de twee belangrijkste facetten van een marke aanwezig: de beperking van de aanwas van gerechtigden en het tegengaan van verlies van gemene gronden. Naar aanleiding hiervan beloofde de overheid nooit meer zomaar gemene grond weg te schenken of in pacht uit te geven.⁹

De rol van baljuw P.C. Hooft is in dit geval bijzonder. Hooft bezigde in zijn brieven niet een keer een term die op een geërfde Gooier sloeg, en had het ook nooit over een marke of Stad en Lande van Gooiland.¹⁰ Hij had niets met de oude, ingewikkelde en vaak tegenstrijdige rechtsverhoudingen. Bovendien gedroegen Naarden en de Gooise dorpen zich in zijn ogen dikwijls recalcitrant. Ook had hij de Gooiers sowieso niet erg hoog zitten.¹¹ Hooft's houding ten aanzien van de Gooise markegenoten verschilde niet

³ Ibidem, 61: 'Soo wel uyt hoofde van het regt dat de Gooyers op de grond meenen te besitten als vanwege de oneyndighe moeyelijckheden met de bevolking die dit plan veroorsaken soude'.

⁴ VVSLVG 2732 (15 oktober 1619). Editie bij Van Tricht, *De Briefwisseling*, nr. 145, 369-370 en nr. 146, 371-372. 'Ende seggen zijlieden [De Gooiers] te zijn in vredighe possessie vel quasi van sulx te moghen doen hoewel de grondt den Graeflijckhede toecomt, producerende tot fundament haerder pretentien een vonnis 's Hof's van Mechelen in dat XIXen Novemb. A 1474 waer 't dictum geextraheert hier bij gaet: dat zij oock van ouds her betaelen sekere lasten onder den naeme van bostienden, ende henlieden ten tijde t bos in wesen was competeerde elck respectivelijck te sijner buerte den houw daer in t'haeren profijtte; 't welck bijde voors. wtroeijinge ende 't enckel resteren van heide grote-lijx is vermindert'.

⁵ Enklaar & De Vrankrijker, *Geschiedenis van Gooiland II*, 61.

⁶ Van Tricht, *De briefwisseling*, 216a, 513: 'Jan Engel ende consorten, geimpetreert hebbende octroij tot een goet gedeelte vanden Vullingen ende onlanden, gelegen achter Anckeveen, Cortehouff ende daer ontrent in Goijlandt, omme dselve tot culture te brengen tot soodanige limiten, als sijluijden mette Heeren Commissarissen, tot dien fijne gecommiteert, souden connen verstaen, hebben ons vertoont, dat sij beducht sijn, dat de inwoonders van Goijlant voors ijct souden mogen attenteren tot naedeel van haer voors Octroij. Versouckende, dat wij alsulcke ordre willen stellen, dat sulcx geweert ende voorgecomen soude mogen worden. Ende alsoo onse meijninge is, dat dvoors geotroijeerde, het effect van haeren octroij sullen genijeten. Dient dese, omme te begeeren, dat Ul. opt gene voors is acht te sullen nemen dvoors geotroijeerde de hant te bieden, ende jegens alle desorde voorsien, Sulcx dat de selve buijten clachte mogen worden gestelt, Waer toe wij ons sullen verlaten'.

⁷ Enklaar & De Vrankrijker, *Geschiedenis van Gooiland II*, 61.

⁸ Ibidem, 62.

⁹ Idem.

¹⁰ Van Tricht, *De briefwisseling*, 59: 'Hooft moest van deze [Stad en Lande van Gooiland of de Gooise marke] uit de Middeleeuwen stammende, zeer onvoldoende gecodificeerde rechtspersoon niets hebben'.

¹¹ In diverse brieven klaagde hij over de gezagsontrouwe en onderling solidaire Gooiers: (1614) 'Ende souden Ued.Mogh. dit niet seer vreemd vinden als haer ten vollen bekent waere de corruptie van meest de gemeente van Gooijlandt die om den anderen over allerlei delic-

of nauwelijks van die van latere bestuurders en vertegenwoordigers van de overheid. Zij werden namelijk aanhoudend door hen getrakteerd op oude documenten en werden daardoor geconfronteerd met oude inderdaad ingewikkelde rechtsverhoudingen en nog moeilijker te duiden rechtstermen. Daarom reageerden zij op erfgooierszaken chronisch korzelig en wantrouwend. Dat korzelige manifesteerde zich ook bij sommige mensen die in Gooiland kwamen wonen en te maken kregen met erfgooierspraktijken.

Het proces Hinlopen

Gooiland heeft altijd een enorme aantrekkingskracht op rijke Amsterdammers gehad. Zij kochten Gooise hofsteden om daarin te wonen en soms te werken, vergelijkbaar met bijvoorbeeld de welgestelde op de oost handelende lieden die aan de Vecht gingen wonen.¹² Ook zij hielden schapen, koeien en vooral paarden en ook die beesten moesten eten en dus grazen. Derhalve lieten ze hun oog vallen op de heiden en meenten van de erfgooiers. Waarom mochten hun beesten daar niet grazen of verblijven? Het antwoord was duidelijk: u bent geen erfgooiër – inmiddels was die term gangbaar geworden; u heeft geen gebruiksrecht (veldslag); en u heeft dientengevolge geen schaarrecht.

Een van de nieuwkomers zinde dat niet. Het betrof de Amsterdammer François Hinlopen, die woonachtig was op het landgoed Oud-Bussem. Hij was een nogal bezig baasje. In 1699 had hij al zonder toestemming een boom geplant op de brink (schapenverzamelplaats) voor zijn huis. Ook zette hij de Oude Blaricummerweg af, die vanaf de vesting Naarden langs zijn boomgaard liep, waardoor erfgooiers er geen gebruik meer van konden maken en daarom een omweg moesten maken om sommige delen van de heiden en meenten te bereiken. En hij bediende zich van een fret bij de jacht. Bovendien jaagde hij op erfgooiersgrond. Kortom, hij maakte van allerlei zaken gebruik waarop hij geen recht had. Nu zaten die erfgooiers er niet echt mee. Een fret in een konijnenhol en een boom meer of minder leverden geen reële bedreigingen op. Totdat Hinlopen inbreuk maakte op het schaarrecht. Toen was het hommeles.

Al in 1570 verkreeg de hofstede Oud-Bussem dubbel schaarrecht.¹³ De boerderij werd in 1672 – het rampjaar – verwoest door de Fransen. De herbouw leverde twee huizen op; één werd op de oorspronkelijke plek gebouwd en ging dus door als de eigenlijke hofstede Oud-Bussem. Daarop rustte het dubbele schaarrecht. Een ander verrees even verderop, nog wel op het landgoed, maar bleef zonder schaarrecht (ca 1700). Michel Hinlopen, een oom van François, bewoonde en beheerde de eigenlijke hofstede. Tot 1702 had François tegen betaling zijn koeien en paarden laten grazen op de meenten en in dat jaar verzocht hij de stad Naarden om zich het schaarrecht via koop te kunnen verschaffen. Dat werd geweigerd. In 1705 stopte hij met de betalingen, deels vanwege het uitblijven van de toekenning van het schaarrecht en deels omdat hij meende evenveel gebruiksrechten te hebben op de gemene gronden als de erfgooiers. François wilde helemaal niet meer betalen, behalve dan het schaarrecht dat iedere erfgooiër verschuldigd was.

Hinlopen vroeg zich twee dingen af: wie waren dat nu eigenlijk, die erfgooiers waarvan hij zo last had en die hem bovendien allerlei zaken ontzegden? En waar kwamen die zogenaamde rechten van die boeren dan wel vandaan? Daarom besloot hij een jaar later vier koeien en twee paarden zonder betaling op de meent te brengen. Die werden direct door de schaarmeesters in beslag genomen en verkocht bij openbare verkoop, zoals de geldende schaarbrief voorschreef.¹⁴

Daarop diende Hinlopen een aanklacht in. Nu wordt het interessant. Hij baseerde zich daarbij op de eerste schaarbrief uit 1404, waarin wordt gesteld dat uit elk huis, waarin twee echtparen woonden, twee schaarbeesten meer gehouden mochten worden¹⁵,

ten ende boven al in deze materie, te verschoonen, onder dexel van trouwicheit naulijx eenige perfidie oft mejneedicheit ontsien'. Ibidem, nr. 76, 237 ; nr. 150, 380-381.

¹² Zie Veluwenkamp, *Archangel*, 166-167.

¹³ VVSLVG 3403.

¹⁴ De vierde schaarbrief bleef tot 1741 van kracht. Een van de punten was: 'Item yemant, die meer beesten opter gemeente scaerde, jong ofte oudt, sullen die alle verbuert wesen.' Hinlopens vee werd in het geheel teveel gevonden. MRVG, 388.

¹⁵ Ibidem, (1404): 'Oic mede so sal men uut elken huse, dair twee paer volcs in woent, twee scaerbeesten meer moghen houden dan uut enen anderen huze, dair een paer volcs in woent [...]'. De geldende schaarbrief uit 1568 meldt op dit punt: '[...] ende daer twee paer volcx in eenen winst ende verlies in een huys woenen, sullen moegen scharen acht scharen, te weten drie paerden ende vijff koeien; met twee paer in een

en op het zojuist genoemde dubbele schaarrecht van de hofstede Oud-Bussem. De schaar stond op drie paarden en drie koeien.¹⁶ Hinlopen stelde zich nog bescheiden op: in feite had hij zes koeien en zes paarden op de meenten mogen brengen. En naar zijn mening nog twee beesten meer. Mits hij schaarrecht had...

De gedaagden, ofwel de erfgooiers, verweerden zich als volgt: Hinlopen was én geen man uit man geboren Gooier én had dus geen gebruiksrecht (veldslag) én daarom geen schaarrecht: '[...] de voorn. impt. soo hij procedeeert in geenderhande weyzen had regt tot de veldslag van de Goysche gemeente, dat is tot het beweyden van deselvige [...]'.¹⁷ Bovendien woonden hij en zijn oom op één landgoed ... maar in twee verschillende huizen.¹⁸ Aan het dubbele schaarrecht van de hofstede Oud-Bussem werd niet getornd, maar daarin woonde François niet. Daarnaast werd gesteld dat het recht om twee beesten meer te houden alleen gold voor *erfgooiers* wonend onder één dak. Hoeveel lieden er ook op Oud-Bussem zouden wonen, er was alleen sprake van dubbel schaarrecht verbonden aan de hofstede.¹⁹

De erfgooiers lieten ook weten dat er de afgelopen driehonderd jaar aan niemand schaarrecht was verleend, die daarvoor *niet* in aanmerking kwam: 'Dat niet blijken zoude, dat omtrent de scharing of het gebruik der gemeente sedert den tijd van drie honderd jaren eenige verandering voorgevallen was, en in dien tijd niemand tot het recht van scharen [is] toegelaten, dan Gooyers van geboorte, wier ouders, wat het mannelijk oir betrof, het regt van veldslag bezaten of die hetzelfde verkregen hadden op de wijze [...] hierboven opgegeven'.²⁰ Doch oom Michiel had ooit een akte verkregen waarin werd vermeld dat de bewoner of pachter van Oud-Bussem dubbel schaarrecht genoot; daarvoor hoefde die bewoner of pachter zelf geen schaarrecht te hebben.²¹ Bovendien waren de privileges van Albrecht en Jan van Beieren duidelijk geweest: ieder die een huis bewoonde ('ut een huse') en zijn belastingen betaalde ('landwinninge'), mocht van de Gooise gemene gronden gebruik maken. Dus mochten ook de Hinlopens hun rundvee en paarden laten grazen op de meenten.

Volgens de erfgooiers waren die privileges helemaal niet bedoeld om types als Hinlopen het schaarrecht te verschaffen. Integendeel. Het betrof in beide gevallen een confirmatie van een onderlinge overeenkomst, een interne zaak van de erfgooiers, '[...] van een verdrag bij de gemeene Waarschappye van Goyland aangegaan in opsigte van de schaeringe van derselver gemeente, met die significante expressie ende uytgedrukte wil ende begeerte, dat deselvige gemeente gebruyken en oorbaeren souden als met anderen waeren verdraegen [...]'.²²

Hoe zat het nu? Zakelijke en persoonlijke rechten liepen door elkaar en werden vindingrijk toegepast. De erfgooiers hielden strikt vast aan hun rechten, hun *persoonlijke* rechten, en reglementen. Niet alleen de erfgooiers moesten zich daaraan houden, maar zeker ook derden. Beiden werden naar dat reglement beoordeeld en gekwalificeerd. Het zakelijk recht dat op de hofstede Oud-Bussem rustte werd erkend, maar dan alleen van dat ene huis dat op de oorspronkelijke plek van de oude hofstede stond.²³ Bovendien was François Hinlopen een Amsterdammer en geen erfgooiër. Zijn grootvader Tijmen Jacobs Hinlopen had in 1629 de hofstede Oud-Bussem gekocht, die na herbouw dus aan

huys, ygel. zijn eygen cost houdende en eygen goeden selffs gebruyckende, sullen ygel. volle scaringe doen'. Ibidem, 385. Het vonnis vermeldde: '[...] dat bij Privilegie van Hertog Albrecht van Beijeren van de jaren veertien hondert en drie, geconfirmeert door Jan van Beijeren Heere van Naerden en Goylant in den jare veertien hondert en seven, onder anderen was gestatueert, dat de inwoonders van Naerden ende Goylant voortn ende die daar Lantwinninge hadden gedaan, dat was dewelke aldaar enige landen besaten, het regt souden hebben van op enige Gemeene of Schaarweyden onder het voorsz. district te mogen jaegen ende doen weyden hunne schaarbeesten, sodanig dat uyt elken huys van het voorsz. district daar twee paar volkxs inwoonden twee schaarbeesten meer souden mogen gehouden werden als uyt een ander huys daar inne maar een paar menschen woonden [...]': Perk, *Verslag ... omtrent dat gebruik*, xli.

¹⁶ Ibidem, 385 (1568): 'In den eersten, dat alle dieghene, die veltslach opter selver gemeente doen zullen moegen, sullen elcx ses schaarbeesten daerop moegen weyden...te weten drie paerden ende drie coeyen.'

¹⁷ Perk, *Verslag ... omtrent dat gebruik*, xliii.

¹⁸ Ibidem, xlii: '[...] dat het voorsz. huys Oud Bussum met de opgem. boere Huysen in den oorlog van den jare 1672 sijnde geruïneert en verbrand, door den impt. in desen als successieur in de voorgem. Landerijen naderhant wederom in der selver plaatsen twee andere huysen waren gebouwt [...]'

¹⁹ Ibidem, xlii: '[...] dog dat sulks sag niet op de huysen, maar op de bewoonders der huysen, die den veldslag hadden en geen andere, want het besitten van land, huys of huysen niemand regt gaff tot het beschaeren ende gebruyken van de Goysche gemeente [...]'

²⁰ Ibidem, 65, xlv. Vgl. Rinkel, *Bijdrage tot den rechtstoestand der Erfgooiers*, 86.

²¹ Ibidem, xxxvii: '[...] 't recht van dubbele Scharinge, 't zij of die pachter ofte bewoonder van 't voorigen gemelte huys [Oud-Bussem] recht van Scharinge heeft dan niet'.

²² Ibidem, xlv.

²³ Ibidem, xlvii: '[...] dog dat hij [François] geensints successieur was van het huys Oud Bussum [...]'

Michiel Hinlopen toebehoorde. François had zijn eigen hofstede, maar stond letterlijk met lege handen. Hij kon zijn rundvee en paarden niet gratis laten grazen op de Gooise meenten. Het vonnis luidde overeenkomstig. Hinlopens pogingen om de gebruiksrechten van de erfgooiers onderuit te halen liepen op niets uit, net als die om persoonlijk schaarrecht te verkrijgen. Van Hinlopen hadden de erfgooiers geen last meer. Hij had echter al de nodige beroering veroorzaakt.

De namenlijst en kaart 1708-1709

De gevolgen van de acties van Hinlopen hadden een grotere impact. In zijn kielzog verzamelde zich een aantal in het Gooi wonende lieden dat land bezat, maar van het schaarrecht verstoken bleef. Zij waren door Hinlopen aangezet schaarrecht te claimen. Het ging om wevers of smeden die soms getrouwd waren met een erfgooiersdochter, maar geen enkele kans maakten op schaarrecht als Stad en Lande zich aan haar uitgangspunten hield. De Staten van Holland in Den Haag wisten niet goed hoe hiermee om te gaan. Hinlopen had een grote invloed op het domeinbestuur en adviseerde om het schaarrecht aan de eisers toe te kennen (1706), onder andere op basis van het argument dat het jacht- en meentrecht van de erfgooiers ‘ingeslopen misbruiken’ waren en voor ‘een groot deel op geen andere grond dan aanmatiging steunde’.²⁴

Een en ander zette de boel in versnelling. De overheid twijfelde opnieuw aan het bestaansrecht van de een Gooise marke en de gebruiksrechten van de erfgooiers. Hierop dienden de erfgooiers een verweerschrift (1706-1708) in met de veelzeggende aanhef: ‘Dat niemand de gemeente mag beweyden, dan een erfgooyer, wiens voorouders het recht tot den veldslag op de gemeente door haar gedane en bewese diensten aan de Graven hebben bekomen’.²⁵ In feite werd via deze zin alle onduidelijkheid weggenomen, ware het niet dat de meeste ondertekenaars nauwelijks wisten hoe de zaak in elkaar stak. Sommige ondertekenaars en aanhangers van Hinlopen trokken zich terug nadat zij door hem op de hoogte werden gesteld.

Niettemin waren de Staten van Holland wakker geschud. Wie waren dat, erfgooiers, en wat waren schaarrechten, bovendien waar lagen dan die zogenaamde meenten? Kortom, wie bent u en wat heeft u? Domeinen maakte in 1708 bekend dat men zich maar eens over deze kwestie moest buigen.²⁶ Er was, mede aangewakkerd door Hinlopen, een groot wantrouwen jegens de erfgooiers ontstaan. Vandaar dat door de Staten werd bevolen tot het maken van een kaart van Gooiland met aanduiding van de gemene gronden:

‘[...] binnen den loopenden jaare te doen maaken en aan de raaden en Meesters van de Rekeeningen over H.E.G.M. Domeynen over te leveren een behoorlycke en pertinente kaarte figuratif van de geheele soo genaamde Gemeente ende van alle de gedeelten van dien niet alleen voor sooveel die werdt beschaarweydt, maar oock voor soo veel die werdt gebruykt tot den veldslagh van Pluggen [plaggen] of sooden [zoden] daar uyt te sticken met aanwysinge sooveel mogelyck sal syn van de parceelen van beemden, moerassen, weyden, heyden, waranden, wildernissen, bosch houwinge en de veenen, volgens de sententie van de jaare 1474 begreepen in de voorschreeve Gemeente, alsmede de Grootheyd van eyder der voorschreeve gedeelten en parceelen in het particulier, en van de Gantsche soogenaamde gemeente in het Generaal’.²⁷

Het ging om het in kaart brengen van die gronden die niet alleen ‘beschaarweydt’ werden, ofwel de gemene weidegronden, maar ook om de andere gemeen gelegen gronden, waar bijvoorbeeld plaggen van werden gestoken of waar het veldslag op rustte. Ook moest benoemd worden met wat voor soort grond men te maken had. En opnieuw werd verwezen naar de uitspraak van de Grote Raad van Mechelen (1474) inzake het conflict tussen de graven van Holland en de Gooise markegenoten. Tevens is interessant maar

²⁴ Enklaar & De Vrankrijker, *Geschiedenis van Gooiland*, II 69.

²⁵ Idem.

²⁶ Idem: ‘Wij willen gaarne belijden, dat wij, so d’een als de andere der gemelde verschillende sustenuren en hetgene daartoe van wederseyden is bijgebracht, hebbende overwoogen en tegen den anderen vergeleeken, swarigheyd hebben gevonden om ons daarover te determineren’.

²⁷ Van Lennep, *Bijdrage tot de kennis van den rechtsstoestand der Erfgooiers*, 22: ‘Binnen dit jaar dient een behoorlijke en vastomlijnde kaart te worden overhandigd aan de raad en de rentmeesters van Domeinen, waarop die zogenaamde gemeente en alle delen waarop geschaard wordt en waarop veldslag wordt uitgeoefend, het steken van plaggen en zoden, en, zo exact mogelijk, de percelen beemden, moerassen, weidegronden, heidevelden, jachtvelden, wildernissen, houthakbossen en venen moeten worden afgebeeld, volgens de sententie van 1474; ook moet de omvang van ieder onderdeel en alle percelen in het bijzonder en van de gehele zogenaamde gemeente aangegeven worden.’

onjuist dat veldslag alhier concreet wordt gemaakt en gelijk gesteld met het steken van plaggen. De laatste zinnen spreken boekdelen: zowel de omvang van de verschillende stukken in het bijzonder als van de gehele *zogenaaamde* meent in het algemeen moest worden bepaald. Daarnaast diende een namenlijst van gerechtigden, markegenoten of erfgooiers vervaardigd te worden:

‘[...] exacte lijste van alle die geene, de welke jegenwoordigh in weesen zijn, en het gebruijck der soogenaamde Gemeijnte op eenige wijze genieten, hetzij als Erfgoijers soodie genaamt werden hetzij als recht daartoe selfs of haare voorsaten bij koop of bij gunste verkregen hebbende’.²⁸

Ook hier zijn de laatste woorden opvallend: niet alleen erfgooiers met gebruiksrecht moesten worden opgetekend, ook degenen die dat gekocht of verkregen hadden. Dat waren of werden geen erfgooiers, immers het schaarrecht rustte in die gevallen op de grond, of het huis en niet op de bewoners of degenen die schaarrecht kochten of verkregen. Zij *kochten* of *verkrege*n het ook niet, maar betaalden jaarlijks een som geld aan Stad en Lande. In de namenlijst wordt bovenstaande ook duidelijk. De vermelding van het huis Kommerrust is als volgt: ‘Het huijs genaamt Commerrust altans toebehorende ‘d heren Van Geel’.²⁹ Vooral het woordje althans is belangrijk, in de betekenis van thans. En Oud-Bussem kreeg de volgende vermelding: ‘Het huijs oude Bussem gecomen van Poulus van Loo in leven drost van Muyden, altans toebehorende ‘d erven van d’hr Mechiel Hinlopen’.³⁰ Kennelijk was Michiel Hinlopen de weg van alle vlees gegaan, maar sprekender is dat de opstellers van de namenlijst fijntjes herinneren aan de oorspronkelijke bezitter van Oud-Bussem, Paulus van Loo, en dus aan de tijd waarin de hofstede schaarrecht verkreeg.³¹

De namenlijst was snel klaar.³² Vrijwel direct lag er een geschrift met daarop 1088 namen van gerechtigden, waarvan er 624 als niet-scharend werden geduid. Interessant is dat de lijst een toevoeging kent van de uitwonenden, erfgooiers die niet meer in het Gooi woonachtig waren. Zij hadden geen rechten op de meenten. Zodra zij weer op Gooise bodem woonden, werden die rechten ‘geactiveerd.’ In later tijden werden deze erfgooiers ‘slapend’ genoemd. Die lijst is tot de ontbinding in 1971 als grondslag gebruikt voor de bepaling van wie zich erfgooiër mocht noemen. Het is een gewichtig moment in de geschiedenis van de erfgooiers, want voor het eerst waren zij bij naam bekend gemaakt.

De kaart liet langer op zich wachten. Stad en Lande mocht de kaart zelf laten maken, althans, zelf een kaartenmaker uitzoeken. Happig was men niet. Hoe minder duidelijk de omvang van de gemene gronden was, hoe beter voor Stad en Lande. Dat had zich al eens bewezen, bijvoorbeeld inzake de ontginning van ’s-Graveland, of tijdens de grensgeschillen met die van Loosdrecht. Telkens trachtten de erfgooiers om op basis van veel eerder gedane uitspraken (bijvoorbeeld 1474), genoegdoening te verkrijgen voor het verlies van hun gemene gronden of om dat verlies tegen te gaan. En een precieze vastlegging van de omvang en van de positionering van de gemene gronden, ofwel letterlijk de zaak in kaart laten brengen, zou wel eens voorgoed een einde kunnen maken aan de aanspraken van de erfgooiers op inmiddels *niet*-Gooise grond. Want daar wrong de zaak natuurlijk: zoals in het vorige hoofdstuk naar voren kwam, strekte Gooiland zich oorspronkelijk veel verder uit, waarna het in de loop van de tijd te maken kreeg met van alle kanten opdringerige ontginners. Zo lang de grenzen niet precies waren bepaald, kon Stad en Lande de boel vertragen door processen aan te spannen. De Staten hielden voet bij stuk. Er werd opdracht gegeven om de ‘Beemden, Moerassen, Weijden, Heijden, Waeranden, Wildernissen, Bosch-houwinge ende Vee-

²⁸ Idem: Exacte lijst van alle in leven zijnde die het gebruik van de zogenoemde gemeente op enige wijze genieten, hetzij zoals ze genoemd worden als erfgooiers, hetzij degenen die dat recht zelf of via hun voorouders gekocht of bij gunst verkregen hebben.

²⁹ Ibidem, 39.

³⁰ Ibidem, 40.

³¹ Tevens was het een verwijzing naar de Nederlandse Opstand. Paulus van Loo was een invloedrijke en verdienstelijk baljuw van Gooiland, drost en kastelein van het slot Muiden. Deze Paulus zou de Naarders hebben aangeraden zich niet langer tegen de Spanjaarden te verzetten, vlak voor de brandschatting van Naarden door Alva en zijn troepen (1572). De verlening van het dubbele schaarrecht aan Oud-Bussem zou daar wellicht mee te maken hebben gehad.

³² De namenlijst is bewaard gebleven en berust in het Nationaal Archief, Grafelijkheidskamer inv.nr. 755 bis, omslag 3. Bovendien is hij gepubliceerd door Van Lennep, *Bijdrage tot de kennis van den rechtstoestand der Erfgooiers*, 22-49. Zie tevens Kos & Abrahamse, *Erfgooiers*, 195-199. In 1971 werd in het regionaal tijdschrift *Tussen Vecht en Eem* een bewerking opgenomen door De Lange.

nen' in kaart te brengen.³³ In 1709, een jaar na het bevel, verscheen een kaart, maar daarmee was het pleit niet beslecht.³⁴

Het proces Scherenberg

De mislukte poging van Hinlopen om schaarrecht te verkrijgen weerhield andere bezitters van Oud-Bussem er niet van om toch schaarrecht op te eisen. In 1744 stuurde Abraham Scherenberg een koppel schapen naar de heide. Hij was in 1741 eigenaar van Oud-Bussem geworden en meende, net als Hinlopen eerder deed, dat het hem vrij stond om dat te doen. Opnieuw werd gretig geput uit oude stukken. In het kort beweerde Scheerenberg dat Oud-Bussem altijd een dorp zoals de andere Gooise dorpen was geweest, en aldus een gelijk recht op de heide toekwam. Ook betaalde hij keurig koptienden, en het recht om schapen te weiden zou daaruit voortvloeien. De notabelen en dorpsbestuurders, die de erfgooiers vertegenwoordigden, waren van mening dat het niet uitmaakte. Al was Oud-Bussem een afzonderlijk dorp geweest, dan hadden inwoners daarvan niet automatisch gebruiksrechten op de heide en weide. Dat recht hadden alleen de gezamenlijke erfgooiers. De dorpen hadden geen afzonderlijk recht op de gemene gronden, want die waren en bleven ongedeeld.³⁵ Ook de betaling van koptiende verschaft geen toegang tot de gemene weide- en heidegronden.

Ter gelegenheid van het proces verscheen een inventaris van stukken, waarin onder andere in 2285 punten door de Gooiers uit de doeken werd gedaan hoe het precies in elkaar stak.³⁶ Werkelijk alles kwam voorbij. Het betrof een buitengewone opsomming van bijna alle belangrijke gebeurtenissen die met de Gooise marken en de erfgooiers te maken hebben.³⁷

Het Hof van Holland vonniste op 5 maart 1759 (dat is dus veertien jaar later) in het nadeel van Scherenberg. Hij had geen recht om zijn schapen op de heide te hoeden. Zijn weduwe legde zich daar bij neer en betaalde maar liefst vijfhonderd gulden schadevergoeding aan de erfgooiers, maar kreeg wel een vrije schapendrift om via de heide haar gronden en schaapskooien te kunnen bereiken. De beweiding van die drift en de uitloop daarvan bleven aan de erfgooiers.³⁸

De zaken Hinlopen en Scherenberg waren niets vergeleken met wat de erfgooiers nog te wachten stond. Aan het eind van de achttiende en begin van de negentiende eeuw ging het niet langer om individuen of kleine groepen. En het ging niet langer om de vragen wie bent u en wat heeft u, maar om de antwoorden daarop, die op het hoogste niveau werden geformuleerd.

De verdeling van Gooise gemene grond (1836-1843)

Inmiddels waren er veel stemmen te horen die van de marken af wilden.³⁹ Onder invloed van vernieuwingen in de landbouw en relatief gunstige economische omstandigheden zagen velen louter heil in ontginningen van de enorme arealen gemeen gelegen gronden. Een landbouwenquête op het eind van de achttiende eeuw moest inzicht geven in hoeverre men bereid was om daaraan gevolg te geven. Een van de vragen aan de geërfden luidde of ze de (of hun) gemeenschap wilden beëindigen. Ook waren er speciale vragen aan de keuterboeren. Waren zij wel tevreden over het markebestuur? En wilden zij verdelingen? De vragen suggereerden dat de geërfden een zeker eigendom pretendeerden; men wilde wel eens weten waarop dat dan gebaseerd was.⁴⁰

De opvattingen waren verschillend en gekoppeld aan welk belang men had of welk voordeel men zag. In het algemeen zouden de grote landeigenaren de verdelingen on-

³³ Toelichting bij de 'Caerte van Goijland' van Justus Broeckhuysen, rechtsonder geplaatst.

³⁴ Overigens werd er over de lijst nog jaren nadien gesteggeld. Sommige namen werden afgevoerd, anderen toegevoegd. De namenlijst was feitelijk nooit klaar.

³⁵ Rinkel, *Bijdrage tot den rechtstoestand der Erfgooiers*, 84.

³⁶ CAP SAGV 50.

³⁷ Deze gebeurtenis verdient een afzonderlijke behandeling. Ik hoop daar later nog eens aan toe te komen.

³⁸ Perk, *Verslag ... omtrent dat gebruik*, 84-85.

³⁹ Die waren ook elders in Europa te horen. Vgl. Neeson, *Commoners*; Brakensiek, *Agrarreform und Ländliche Gesellschaft*.

⁴⁰ Demoed, *Mandegoed, Schandegoed*, 28.

dersteund hebben, want zij hadden de gemene gronden al lang niet meer nodig. De keuters waren tegen. De beschikbaarheid van woeste grond en weiland was belangrijk voor die groep. Het leverde een broodnodig supplement op het bestaan en was in zekere zin een vorm van sociale zekerheid.⁴¹

Demoed toonde aan dat het genuanceerder lag. Veeleer lagen veranderingen in de landbouw ten grondslag aan de verdelingen, zoals bijvoorbeeld een doorzettende vercommercialisering.⁴² Dat versterkte de roep om verdeling van de gemene gronden. In de periode 1820-1860 verdwenen de meeste Oost-Nederlandse marken door 1) overheidsdruk, 2) de medewerking van grote landeigenaren die hun aandelen in de marke wilden omzetten in privaat onroerend goed en 3) veranderingen in de agrarische sector zoals specialisatie, bijvoorbeeld veeteelt. Het verzet van de kleine- en keuterboeren en de vee bezittende ambachtslieden was tevergeefs.⁴³ Uiteraard bereikte deze tendens ook Gooiland.

De markewetten: 1809, 1810, 1886

De overheid deed wat ze moest doen, namelijk via wetgeving de kaders scheppen. De idee was dat ontginningen boeren meer eigen land zouden opleveren en dat stedelijke armoedzaaiers zich op het platteland zouden vestigen om daar als landbouwer aan de slag te gaan.⁴⁴ Daarnaast had de Franse tijd voor de markegenootschappen in Nederland grote gevolgen, want vrijwel direct werd de Franse wetgeving ingevoerd. Dat betekende niet dat alle plaatselijke bepalingen in één klap ongedaan werden gemaakt.⁴⁵ Lodewijk Napoleon (1778-1846) gaf de al in gang gezette ontginningsswens een impuls door in 1809 een 'Besluithoudende bepaling ter Bevordering van het Ontginnen van Woeste gronden' uit te vaardigen.⁴⁶ Een jaar later volgde de wet op de verdeling van markgronden, aangevuld met een wet over de besluitvorming die moest plaatsvinden *binnen* de marken. Ik ga op deze plaats niet uitgebreid op deze bepaling en twee wetten in. Interessanter is in welke mate de erfgooiers hiermee te maken kregen.⁴⁷

Een van de bepalingen handelde over de wijze waarop gestemd moest worden over een op handen zijnde verdeling. Frappant is dat die in het geheel niet afweek van hoe de meeste markegenoten altijd hadden beslist over zaken die het collectief aangingen: 'Bij meerderheid van stemmen besluiten; niettegenstaande anders eenparigheid mogt zijn vereischt geworden, of aan weinigen het vermogen was gelaten om eene conclusie tegen te houden; en zal de meerderheid gerekend worden naar mate van de aandeelen der gerechtigden in zoodanige communitieit'.⁴⁸

Volgens oude gewoonte kwamen de erfgooiers in vergadering bijeen in de Grote Kerk te Naarden om daar over de voornemens te debatteren (23 januari 1811). Men stemde eendrachtig tegen de ontginning van de gemene gronden. Klaarblijkelijk hadden zij daartoe het volste recht, want de overheid kon die ontginningen toen niet afdwingen of liever gezegd nóg niet afdwingen.⁴⁹

Sedert het proces Hinlopen wist men wie de erfgooiers waren en dankzij de drie kaarten waar de gemene gronden lagen, maar het bleek dat de vraag wie de eigendom had niet afdoende was beantwoord. Domeinen zou maar wat graag tot ontginning van de gemene gronden overgaan, terwijl de erfgooiers wilden vasthouden aan hun gebruiksrechten en dat dus verhinderden. De gedachte was dat ontginningen ten goede kwamen aan het land, de streek en haar inwoners (waarbij een beschavend element zeker meespeelde).

⁴¹ Van Zanden, 'The paradox of the marks', 140.

⁴² Demoed, *Mandegoed, schandegoed*, 53, 58, 83.

⁴³ Van Zanden, 'The paradox of the marks', 143.

⁴⁴ Dat was ook in Engeland het geval. Zie Neeson, *Commoners*, 27, 31-34.

⁴⁵ J. Buis, *Historia Forestis*, 362. Zie 363-364 voor een overzicht van de dertig nieuw ingevoerde wetten.

⁴⁶ *Ibidem*, 404.

⁴⁷ Zie voor Drenthe en Twente Van Zanden, 'The paradox of the marks'; Demoed, 'Verzet tegen markedelingen', 81-94; Demoed, *Mandegoed, schandegoed*.

⁴⁸ Demoed, *Mandegoed, schandegoed*, 33; 1810: Wet, bepallende de wijze van stemmen bij marken, communitieiten en andere gemeenschappelijke administratiën van landen en gronden.

⁴⁹ VVSLVG 2397 (1810-1811). Elders kwamen de gewaarden ook in verzet. Ze werkten eenvoudigweg niet mee aan verdelingen. Demoed, *Mandegoed, Schandegoed*, 53.

Velen zagen de erfgooiersorganisatie en zijn beperkende schaarbrieven als oorzaken van teloorgang en blijvende armoede. Van Hengel kwalificeerde rond 1875 de schaarbrief als dwaas: ‘Maar die Meent is door een dwazen schaarbrief, waarbij verboden wordt om iets te verkopen, zoo verarmd, dat het vee er in den regel des najaars zeer verminderd vandaan komt en nog niet de helft der melk kan geven, die van goed land te verwachten is [...] Ongelukkiger nog is die toestand, als men bedenkt, dat die Hilversumsche Meent, bij eene oppervlakte van 425 hectare, stellig meer dan een half miljoen guldens waard moet zijn; ook om den veengrond, die daaronder gelegen is’.⁵⁰ Een zelfde argumentatie ziet men in Engeland, waar de markegenoten of commoners voortdurend geconfronteerd werden met *enclosure* of onteigening van hun gemene gronden.⁵¹ De gedachte was even eenvoudig als onuitvoerbaar, want de erfgooiers waren niet van plan om aan de ontginningswens tegemoet te komen.

Na aanhoudend gesoebat en langdurige onderhandelingen werd besloten tot een heuse *deal*; zowel Domeinen als de erfgooiers zouden over bepaalde delen van Gooiland de volle eigendom verkrijgen. Om een en ander te verduidelijken werd opnieuw, na realisatie van de scheidingen, een kaart vervaardigd (1843).⁵² Ook bij de verkopen van het deel dat de overheid in eigendom kreeg, verschenen zogenoemde veilingkaarten.

De deal tussen Domeinen en de erfgooiers

Het voornemen was om tot een scheiding of ruil te komen van de gemene gronden. Beide partijen zouden een deel in volle eigendom verkrijgen, vanuit de gedachte dat wanneer zowel Domeinen als de erfgooiers zich volledig eigenaar zouden mogen noemen van bepaalde gronden, de controverse als sneeuw voor de zon zou verdwijnen.⁵³ Deze deal was jarenlang voorbereid door de al vaker genoemde visionaire Hilversumse notaris Albertus Perk. Wie was deze man?

Perk stamde uit een oud Hilversums geslacht. Hij was een man met vijf petten op, vijf petten die allemaal bewaard werden op dezelfde hoedenplank. Het eerste hoofddeksel is hierboven genoemd, de tweede betrof agent van Domeinen (1824), de derde het secretariaat van de Vergadering van Stad en Lande (1828) – de erfgooiersorganisatie dus – en de vierde het directeurschap van een Handelsmaatschappij, de *Maatschappij ter bevordering van de cultuur in Gooyland* (1837). De vijfde en niet te onderschatten pet betrof de functie van gemeentesecretaris te Hilversum. Van deze functie diende hij later afstand te doen omdat bij gemeentewet van 1851 het ambt van notaris en gemeentesecretaris onverenigbaar waren. Dat betekende niet dat zijn gemeentelijke rol was uitgespeeld. Vrijwel direct daarna werd hij raadslid en wethouder.

Door die combinatie van functies en ambten had Perk zicht op en kennis van de wensen, verlangens en motieven alsmede strategieën van de organisaties die zich bemoeiden met de ontginningsproblematiek. Ook kon hij de gevoelens van de erfgooiers peilen en hen zo nodig geruststellen, zoals in een brief aan de Vergadering van Stad en Lande (1836), waarin hij wees op de gang van zaken in de jaren 1809-1811: ‘In den jare 1811 toen er queeste was van de verdeeling der meenten, ten gevolge der wet van 10 mei 1810 op dat onderwerp ... zijn door het bestuur der domeinen niet opgeroepen de respective gemeentebesturen, maar door het tusschenkomst van dezelve persoonlijk alle erfgooiers destijds bekend ten getale van 892, waarvan er den 23 januarij 1811 te Naarden in de kerk verschenen en hunne stem uitbragten 808, en is op dezelve eenparig uitgebrachte gevoelen aan die verdeeling geen gevolg gegeven’.⁵⁴ Hiermee liet hij weten dat de erfgooiers ook over de op handen zijnde regelingen zouden mogen stemmen en dat hun besluiten bindend zouden zijn.

⁵⁰ Van Hengel, *Geneeskundige plaatsbeschrijving van het Gooiland*, 106.

⁵¹ Neeson, *Commoners*. Vgl. De Moor e.a., ‘Introduction’, 19-21. Zie ook Hoppenbrouwers, ‘Meer mythen rond twee meenten’, 100.

⁵² Ook elders in Europa vonden grootschalige ‘enclosures’ plaats, ofwel de eliminatie van de uitoefening van gebruiksrechten op gemene gronden. Soms werden die gronden daarna geprivatiseerd, dus dan ging voormalig gemene grond over in particuliere handen, maar ook daarop konden gebruiksrechten blijven rusten. De Moor e.a., ‘Introduction’, 17, 19.

⁵³ CAP SAGV 61 Proces-verbaal 1834 1 december: ‘Om zoo wel in het algemeen belang, van den landbouw en van de cultuur, als in het bijzonder belang van het domein en de Vergadering Stad en Lande van Gooiland ... deze laatste vertegenwoordigende de stad Naarden, en de gezamenlijke erfgooiers; de tot op heden bestaan hebbende gemeenschappelijke betrekkingen, in het gebruiken van sommige der boven bedoelde eigendommen, te doen ophouden’.

⁵⁴ CAP SAGV 60, C7, 10-11.

Het was aan een figuur als Perk te danken dat Domeinen zich niet harder opstelde tegenover de erfgooiers. Immers, Domeinen bleef aandringen op ontginning van Gooise grond en ook vanuit de Kroon werd druk uitgeoefend. Perk zag het gevaar van escalatie. Vooral de erfgooiers liepen dat gevaar, want Domeinen had al veel eerder laten zien zich niets van hen aan te trekken als het ging om het onteigenen van gronden. Ook werd er niet of nauwelijks met elkaar overlegd. Perk beschikte wel over geduld en diplomatie. Na lange onderhandelingen tussen Domeinen en de erfgooiers werd in 1836 een compromis bereikt en uitgevoerd.

Domeinen besloot om de verkregen gronden te veilen. Er werd een kaart vervaardigd met daarop alle te veilen kavels (84) die met een nummer waren aangegeven. Een van de kopers was de zopas genoemde Maatschappij van Perk. Bedoeling was om via werkverschaffing armoede te bestrijden alsmede de streek meer cachet te geven. Een aantal Gooise ingezetenen formuleerde het als volgt: 'De behoefte aan werkzaamheid voor arbeidslieden en de begeerte om door cultuur eene landstreek te verfraaijen, die in het midden van onze meest bevolkte Provinciën nog voor een groot gedeelte woest en onbebouwd is'.⁵⁵

De gebruiksrechten van de erfgooiers bleven echter onder druk staan. Notabelen begonnen zich te bemoeien met de zaak. De al genoemde Backer, mededirecteur van de Maatschappij, schreef in 1838 zijn brochure getiteld 'Iets over Gooiland', waarin hij de 'vermeende' rechten van de erfgooiers aan de kant zette. Dat deed hij met een duidelijke reden: Backer had grootse ontginningsplannen en de erfgooiers dwarsboomden hem daarin. Het was hem vooral te doen om de eerder genoemde gemeentebesturen. Als die namelijk de beschikking over de gemene gronden zouden krijgen, hadden de erfgooiers niets meer in te brengen. Om die reden trachtte hij aan te tonen dat de gebruiksrechten aan de gemeenten waren verbonden, en dus niet aan de in een collectief verenigde Gooise boeren. Dat deed hij onder andere door erop te wijzen dat die boeren altijd door functionarissen van de gemeenten werden vertegenwoordigd.

Ook Perk was nog steeds voorstander van verdere ontginning, waarbij moet worden gezegd dat andere moverende redenen, zoals geformuleerd door de Maatschappij, bij hem hoog in het vaandel stonden. Hij zette zich opnieuw aan de opgave om tot een vergelijk te komen tussen Domeinen en de erfgooiers. Hierbij diende hij af te rekenen met zijn collega-directeur Backer. Deze had in zijn brochure laten opnemen: 'Er bestaat geen middenweg' en 'wat is regt bij zulk een conflict van regten?'.⁵⁶ Dat was nu net de kunst die Perk verstond: het vinden van een middenweg en het ontwarren van kluwen. Hij besloot zelf in de pen te klimmen.

Het verslag van Perk

Vlak voor de verdeling van 1843 verscheen het geschiedkundig verslag van Perk. Hij ging in op de ontstaansgeschiedenis van de erfgooiers en hun marke-organisatie en besloot met de regeling van 1836. Vooral de vraag wie de gerechtigden zijn tot het gebruik van de heiden en weiden in Gooiland hield hem bezig. Hiermee legde hij rekenschap af aan zowel de Vergadering als Domeinen en aan bijvoorbeeld haviken als Backer. Perk kwam tot de conclusie dat de gebruiksrechten van de erfgooiers en de eigendomsrechten van de overheid (of overheden) allebei rechtskracht hadden en geldig waren. Aangezien hij zelf in 1836 met een oplossing was gekomen, was hem er veel aan gelegen om dat in 1843 nog een keer te doen. Het verslag verschaftte hem daarvoor de ruimte.

Niet alleen had hij via dit geschrift de zaak rechtelijk ondersteund, ook had hij daarmee beide partijen kunnen overtuigen tot de delingen te komen en daarover geen amok te maken. Overigens werden die overeenkomsten zwart op wit gezet. De juridische omschrijving is helder en geeft ook enig zicht op hoe de zaken in het verleden gingen. Zo werd het deel dat aan de erfgooiers toeviel als volgt omschreven: 'Aan de Vergadering Stad en Lande van Gooiland, als vertegenwoordigende de Stad Naarden en de Gezamenlijke Erfgooiers, wordt in vollen, vrijen en geheelen eigendom overge-

⁵⁵ Abrahamse, 'Van zandverstuiving tot speeltuin', 163.

⁵⁶ Backer, *Iets over Gooiland*, 47.

Albertus Perk.

laten' (volgt een opsomming), terwijl Domeinen het zo formuleerde: 'Aan het Domein verblijft daarentegen in vollen en geheelen eigendom zonder dat de Vergadering Stad en Lande van Gooiland, als vertegenwoordigende de Stad Naarden en de Gezamenlijke Erfgooiers, daarop eenig regt van mede eigendom, van gebruik, schapendrift, schapenweide, plaggensteeken, veengraving of welk ander regt of gebruik ook, zouden mogen hebben of behouden'.⁵⁷ Kennelijk wilde men er zeker van zijn dat er geen erfgooiër meer op de proppen zou komen met moeilijk te vatten (gewoonterechtelijke) gebruiksrechten. Van belang is dat hieruit op te maken valt waarvoor de gemene gronden gebruikt werden en nog belangrijker, dat Domeinen voornamelijk heide en veengrond aan zich trok.

Wie en wat de erfgooiers waren werd ook duidelijk. De eigendom werd toegekend aan hen die voor 1836 gerechtigden waren geweest, die volgens de schaarbrieven des tijds het recht van veldslag hadden en afstammelingen waren van erfgooiers die op de lijsten van 1708 voorkwamen.⁵⁸

Een spin in het web

Was Perk een spin in het web? Meer dan dat. Hij liet de in zijn web gevlogen vliegen echter met rust en speelde een bemiddelende rol. In zijn dagboek noteerde Perk op 3 juli 1836: 'In het jaar 1731 werden onderscheidene verschillen tusschen het Domein en de Goyers afgedaan bij een accoord, hetwelke nog tot heden toe gediend heeft tot rigtsnoer en het nog gedeeltelijk blijft. Toen was mijn vaders overgrootvader daarin zeer werkzaam, de bevorderaar van cultuur, de man van het domein, maar lag overhoop met de Goyers. Bij het besluit van den Koning van 12 januarij j.l. [1836] is eene voorlopige schikking tot stand gekomen, waarvan ik voor 10 jaar het eerste denkbeeld heb geleverd, waarin ik sedert vooral in den laatsten tijd onophoudelijk betrokken ben geweest, en waartoe ik het meeste heb medegewerkt, hetwelke zeer strekken kan tot meer ontginning der heide; waarin ik het domein getrouwelijk heb gediend; doch waarbij ik steeds de overtuiging heb gehad, dat ik ook werkte tot het welzijn van Gooiland – al waren mijne inzichten niet altijd dezelfde als die van velen hier en te Naarden. Ik heb thans het geluk dat dit door beide partijen erkend wordt, en dat ik aan beide zijden gelukkiger ben geslaagd dan mijn ijverigen maar eenigzins onrustigen betovergrootvader; die echter ook in minder gelukkigen omstandigheden was'.⁵⁹

En uit het besluit van zijn verslag blijkt zeer duidelijk hoe hij heeft moeten laveren tussen Domeinen en de erfgooiers: '[...] is het intusschen aangenaam, op te merken, dat, niettegenstaande die gemeenschappelijke regten somtijds hinderpalen hebben opgeleverd tegen ontginning en nuttige ondernemingen; dezelve echter bijzonder hebben gestrekt tot instandhouding van eenen, ofschoon weinig bemiddelden, echter niet behoeftigen – en vooral onafhankelijken – stand van landbouwers en kleine grondeigenaars, die, in andere ongelijk vruchtbaarder en voordeliger gelegen streken, is te niet gegaan; alsmede, dat met dezelve zeer wel is overeen te brengen een langzame – maar daardoor ook geene botsingen veroorzakende, en geene andere bronnen van bestaan dadelijk vernietigende vooruitgang, naar de behoeften van en met den tijd'.⁶⁰ Perk zag in dat de gebruiksrechten en eigendomsrechten elkaar niet verdroegen, en tegelijkertijd dat geen van beide partijen recht had op de volle winst – dat wil zeggen eigendom over *alle* grond.⁶¹

De verdelingen maakten echter, opnieuw, geen einde aan de problemen. Een van de discussiestukken bleef gaan over wie over de gemene gronden mocht beschikken, ook over de gemene gronden die sedert 1836 en 1843 in volle eigendom aan de erfgooiers waren gekomen. De zichtbare teloorgang van dat deel door vermeend mismanagement

⁵⁷ CAP SAGV 63: 'Laatste scheiding en verdeling tusschen het domein en de vergadering Stad en Lande van Gooiland'. Ook werd afstand gedaan van alle gebruiksrechten of servituten die zouden rusten op de gronden die aan Domeinen werden afgestaan.

⁵⁸ Van Lennep, *Bijdrage tot de kennis van den rechtstoestand der Erfgooiers*, 112.

⁵⁹ CAP SAGV 155, 11-12. In 1731 was er onenigheid gerezen tussen Laren en Naarden samen met de andere Gooise dorpen over het graven van een vaart van 's-Graveland naar Laren. Er werd een akkoord bereikt, maar het kwam er toch niet van. Zie Perk, *Verslag ... omtrent dat gebruik*, 73-75 en liii-lv.

⁶⁰ Perk, *Verslag ... omtrent dat gebruik*, 102.

⁶¹ Zie De Lange, 'Een en ander over Albertus Perk', 9-10. Hij constateerde dat in bijna alle publicaties over de erfgooiers geen gewag wordt gemaakt van de rol van Perk bij de heideverdelingen van 1836 en 1843.

was het belangrijkste argument om het eveneens van de erfgooiers te ontfutselen. Ook werd hun egoïsme verweten, want ze vormden een minderheid die grote delen nuttige grond aan een steeds armer wordende meerderheid ontzegde.⁶² De haviken legden het aan met gemeentebestuurders die meer in het algemeen belang zagen dan in het belang van erfgooiers.⁶³

Het gebruiksrecht en de eigendom: de gemeenten of de erfgooiers?

Een belangrijke kwestie bleef of de afzonderlijke gemeenten, dat wil zeggen het stadsbestuur van Naarden en de Gooise dorpsbesturen, nog steeds rechten hadden op de gemene gronden.⁶⁴ Na het proces Scherenberg rees in 1762 een conflict over de heide tussen Hilversum en de andere dorpen. Daarbij werd door de Vergadering een bericht uitgedaan, waarin wordt verhaald over de juridische positie van de gemeentebesturen ten aanzien van de gemene gronden. De Vergadering had sinds mensenheugenis ‘de regeering, beheering en bestiering’ over het collectief bezit gehad, en zij hadden periodiek (‘van tijd tot tijd’) schaarbrieven laten opstellen aangaande het gebruik en genot van de ‘communie of gemeente’. De schaarmeesters hielden toezicht. Volgens de Vergadering had de sententie van 1474 het gebruik en genot toegekend ‘[...] niet aan alle en een iegelijk, maar alleen bepaaldelijk aangeboore Erfgooyers, en oversulx soodanige manspersonen alleen [...]’.⁶⁵ De gemeentebesturen en het stadsbestuur van Naarden traden louter vertegenwoordigend op. Als daarentegen bewezen kon worden dat de gemeentebesturen het rechtsgeldig voor het zeggen zouden hebben, kon er gemakkelijker ontgonnen worden of konden markegronden simpelweg voor andere doeleinden ingezet worden. Er werd door een aantal auteurs stevig ingezet, auteurs die vrijwel allemaal de zaak in het licht van hun eigen belangen weergaven. In de inleiding kwamen zij al ter sprake. Voordat ik hun opvattingen bespreek en om het geheugen op te frissen, geef ik eerst een korte schets van die heren en hun belangen.

In feite kunnen de schrijvers in twee groepen gesplitst worden: zij die voor ontginning van de markegronden en of opheffing van de erfgooiersorganisatie waren en zij die daar niet voor waren (let wel, echt tegen waren ze nu ook weer niet; ze hadden meer compassie met de rechten van de erfgooiers). De juristen Backer en Molster, de militair en medeoprichter van het Comeniusmuseum F.A. Buis en de Hilversumse wethouder Peet waren voorstanders van ontginning en opheffing; ze deden er dan ook alles aan om de gemeentebesturen als de eigenaren van de markegronden te presenteren. De journalist en jurist Voorbeijtel liet duidelijk weten dat het erfgooiersinstituut niet meer van ‘deze’ tijd was, terwijl het provinciale Statenlid Thomassen een heel ander doel had; de instandhouding van de Gooise natuur. De historici Rinkel en Enklaar bekeken, zoals te verwachten viel, de zaak vanuit een historisch en wetenschappelijke blik en namen als gevolg daarvan geen expliciete politieke positie in.

Naast jurist was Backer, zoals gezegd, ingenieur en medeoprichter van de Maatschappij tot Bevordering van de Cultuur in Gooiland (1838). Hij had sterke fysiocratische trekken en gruwde van de erfgooiers en hun collectieve bezit. We zagen al dat hij de gemene gronden het liefst onder bestuur van de gemeenten wilde plaatsen, om ze vervolgens rap te (laten) ontginnen. Backer behandelde de vraag of iemand die een ‘landhoeve’ bezat in Gooiland, maar niet volgens de schaarbrieven bevoegd werd verklaard tot het gebruik van de gemene gronden, toch gebruik mocht maken van die gemene gronden. Aangezien het gebruiksrecht in zijn ogen een gemeenterecht was, dienden de gemeenten daarover te besluiten, op basis van een gemeentereglement en dat kon dus best in de vorm van schaarbrieven. Zolang die schaarbrieven echter rechtsgeldig waren, konden degenen die volgens die schaarbrieven geen gebruiksrecht hadden, hun claims niet te gelde maken.⁶⁶ Backer was het dus vooral te doen om de

⁶² De Moor, ‘Introduction’, 17.

⁶³ De gedachte dat het instandhouden van een markeorganisatie juist armoede veroorzaakte, raakte ook in het Gooi in zwang.

⁶⁴ Veel gemeentebestuurders keerden zich tegen onmiddellijke opheffing of particularisering van de gemene gronden, want zij wilden ze eerst tot gemeentelijke eigendommen maken. Pas daarna zou men beslissen – en in feite ongehinderd – over de bestemming. Hoppenbrouwers, ‘Meer mythen rond twee meenten’, 100.

⁶⁵ Perk, *Verslag ... omtrent dat gebruik*, 87-88.

⁶⁶ Backer, *Verdediging*, 24-25, 52. Vgl. Molster, *De Eigendom*, 40.

schaarbrieven als zodanig te weerleggen, en volgens hem zouden de gemeentebesturen die moeten uitvaardigen, waardoor zij ook vrij waren om wie dan ook gebruiksrecht toe te kennen, iets wat nu juist de kern van de materie raakte: dat deden alleen de in vergadering bijeen zijnde erfgooiers, zoals zij dat eeuwen lang gewend waren te doen. Backers mededirecteur Perk kende diezelfde verlangens, maar had ook gevoelens voor de erfgooiers en in de gaten dat hun rechten niet zomaar ‘weggeschreven’ konden worden. Dat resulteerde in de eerder besproken deals tussen Domeinen en de erfgooiers.

Rinkel schreef als eerste een proefschrift over de erfgooiers. Rinkels dissertatie is echter ietwat ‘erfgooiers’ gekleurd. In de tijd van verschijnen groeide de onvrede over het bestuur van de marke. De besluiten volgden welhaast altijd de wens van de gemeenten en de bestuurders waren vaak geen erfgooiër. Door die sterke inmenging en bemoeienis van de stad Naarden en de vijf gemeentebesturen van de dorpen, meenden velen dat deze publiekrechtelijke lichamen ook rechten op de gemene gronden hadden. Rinkel stelde echter dat deze invloed louter van historische aard was, dus geen juridisch fundament kende.⁶⁷

Volgens Rinkel was het duidelijk. Het gebruiksrecht van de gemene gronden was altijd aan de erfgooiers geweest, zoals ook bleek uit het proces Hinlopen. Bovendien bleek uit geen enkel stuk, integendeel zelfs, dat de gemeenten rechten hadden op de gemene gronden. Die rechten lagen bij het collectief.⁶⁸ Zijn belangrijkste argument was de bepaling uit de vierde schaarbrief waarin de Gooise dorpen verplicht werden de stad Naarden te compenseren, omdat zij meer genot hadden van de gemene gronden dan de stad. Dat hield niet in dat de stad en de dorpen afzonderlijk rechten hadden, integendeel. Zij hadden deze gezamenlijk. Dat bleek niet alleen uit de confirmatie van de eerste schaarbrief door Albrecht (‘die sij te gader leggende hebben’), maar ook uit berichten in andere bronnen, zoals de Informatie van 1514.⁶⁹

Verder meende Rinkel dat als subjecten van het zakelijk recht op de gemene gronden in Gooiland noch de particuliere erfgooiers noch de stad met de dorpen beschouwd konden worden, maar wel het lichaam dat alle erfgooiers omvatte. De marke werd derhalve gezien als rechtspersoon, waaraan de eigendom van de gemeenschappelijk gebruikte gemene gronden toeviel aan de daarin gerechtigden: de erfgooiers. Hierbij meldde hij dat de bevoegdheid van een erfgooiër niet gelijk was aan een vermogensrecht waarover hij vrijelijk kon beschikken of dat als zodanig vererfde, maar een aan zijn persoon verbonden en derhalve ook met hem als persoon teloorgaand recht, aangeboren en in zijn hoedanigheid als erfgooiër zijn onvervreemdbaar bezit. Dit uitte zich als een gebruiksrecht, maar ook dat was een gevolg van zijn erfgooierschap, wat betekent dat de leden van de vereniging geen andere bevoegdheid hadden dan de uitoefening van dit gebruiksrecht (‘hetgeen de vereniging toekomt’), overeenkomstig de voorschriften van de vereniging (via schaarbrieven bijvoorbeeld) en onder de voorwaarden, die voor de uitoefening van dat gebruiksrecht door haar werden gesteld.⁷⁰

F.A. Buis zag in de schaarbrieven geen rol weggelegd voor een markeorganisatie als rechtslichaam. De schaarbrieven toonden alleen aan hoe de gemeentebesturen onderling tot overeenstemming over het gebruik van de gemene gronden waren gekomen. Het waren immers de besturen van de stad en de dorpen die de reglementen opstelden. Die besturen vertegenwoordigden in geen geval de erfgooiers. Het gegeven dat de stad Naarden in een wilkeur uit 1454 een item liet opnemen dat handelde over onbeslagen paarden die niet de meent op mochten, betekende volgens Buis dat de stad de schaarbrieven aanvulde.⁷¹ Dit lijkt inderdaad het geval te zijn geweest, ware het niet dat de stad met deze bepaling een ander doel voor ogen had, namelijk de bescherming van het

⁶⁷ Ibidem, 7.

⁶⁸ Rinkel, *Bijdrage tot den rechtstoestand der Erfgooiers*, 88.

⁶⁹ Ibidem, 83. ‘Seggen voorts dat heurl. Kerspel groot es in zaylant omtrent 120 mergen, ende behoert hemluyden eygen, ende wort by hemluden selve gebruyct; ende soude 1 mergen tsjaers te huere gelden 20 st., ende hierenboven een gemeente tot weylant, daerof de helft behoert tot Naerden, ende dander helft wordt gebruyct bij heml., ende omtrent de dorpen van Huyssem, Larem, Blaricum ende Buyssem; ende hebben oock een heyde omtrent 1 mijle groot, die oock by die van Naerden ende de 5 dorpen van Goylant gemeen gebruyct wort [...]’. Fruin, *Informacie*, 234. aan het begin van de zestiende eeuw was er dus al sprake van een zekere segmentatie; de helft van de Hilversumse meent was bestemd voor Naarder gerechtigden en de andere helft voor die uit de vijf dorpen. De heide werd door stad en land gezamenlijk gebruikt.

⁷⁰ Ibidem, 60-65.

⁷¹ F.A. Buis, *De heiden en weiden van Gooiland*, 27-28.

smidsgilde. Bovendien kon de stad bepalingen uitvaardigen over gronden die binnen de vrijheid lagen.

Volgens Buis zei het feit dat Hooft cum suis, inzake de ontginning van 's-Graveland en de daarover ontstane problemen, niet veel meer wist van de toestand, behalve dat de grond toekwam aan het Domein, genoeg en zo niet alles: er was behoudens de uitspraak van de Grote Raad van Mechelen niets dat wees op rechten van de erfgooiers.⁷² Aldus kwam Buis tot de volgende conclusie: het gebruik van de heiden en de weiden was een gevolg van het wonen in de stad of de dorpen van Gooiland; de gemeentebesturen regeldden het gebruik van de heiden en de weiden en zij kwamen overeen dat de meent onverdeeld zou blijven; de baten werden dan ook gestort in de gemeentekas, ten behoeve van alle inwoners en niet alleen ten behoeve van de erfgooiers.⁷³

Molster meende dat de gemene heiden en weiden in 1836 zijn afgestaan aan 'hen die vanouds de gebruiksrechten hadden', maar zij vormden geen rechtspersoon. Daarom, aldus Molster, moeten óf de gemeenten óf de erfgooiers de eigendom hebben verkregen (*tertium non datur*). Als het laatste het geval was geweest, dan waren de eigenaren de erfgenamen van hen die in 1836 het gebruiksrecht uitoefenden, en niet allen, die dit recht volgens de schaarbrief uit 1888 hadden. Voor Molster stond het vast dat de verdelingen van 1836 en 1843 de gemeenten werkelijk eigenaren hadden gemaakt, en dus niet de afzonderlijke erfgooiers. Sterker, hij zag voor 1836 geen vereniging van erfgooiers en stelde vast dat van een zedelijk lichaam, of rechtspersoon, dan ook geen sprake kon zijn. Het waren de gemeentebesturen die collectief maar onafhankelijk van elkaar optraden en derhalve de zeggenschap hadden over de gemene gronden. De 'Vergadering van Stad en Lande' was slechts de benaming van het collectief, en vormde geen eenheid; bovendien ontbeerde het een gemeenschappelijke kas en kwam het vermogen aan de gemeenten toe.⁷⁴ Hij concludeerde overeenkomstig zijn bevindingen dat de gemeenten van Gooiland in 1836 de eigendom hadden verkregen.⁷⁵ En bij een eventuele uitvoering van de markenwet zouden de gemene gronden tussen Naarden en de andere gemeenten van Gooiland verdeeld moeten worden.⁷⁶

Daarnaast meende Molster dat het gebruiksrecht op de gemene gronden van oudsher een gemeenterecht is geweest (erkend in 1474). Hij vond in de aanheffen in verschillende bronnen die betrekking hadden op de Gooise marken en de erfgooiers, steeds een bewijs dat de gemeentebesturen de erfgooiers vertegenwoordigden.⁷⁷ In het artikel van de vierde schaarbrief dat handelt over het verband tussen Gooilands inwonerschap en gebruiksrecht, zag Molster een krachtig argument voor het gemeenterecht. Ook de zestig gulden compensatie voor verminderd genot die Naarden ontving van de dorpen, was voor Molster een sterke aanwijzing.⁷⁸ Bovendien geschiedde de aanstelling van schaarmeesters door de gemeentebesturen, bleven die gemeentebesturen het bestuur vormen en regeldden zij de uitoefening van het (gebruiks)recht via schaarbrieven. Tevens verdeelde men de batige saldo's onder de gemeenten en niet onder het aantal erfgooiers.⁷⁹ Molster toonde zich echter onwillig in de verdere bewijsvoering. Hij deelde mee dat hij tegengestelde meningen niet wilde onderzoeken, want '[...] hunne meening heeft geen bewijskracht, te minder waar het vaststaat, dat de oude stukken, die dan toch eigenlijk de vraag moeten beslissen, in vorig eeuwen niet bekend waren'.⁸⁰

Peet beweerde dat de toedeling van de rechten aan de Gooise gemeenten een betere oplossing bood voor iedereen en ieder probleem. De gebruiksrechten van de erfgooiers moesten dan wel gewaarborgd worden. Iedere gemeente zou de beschikking over de eigendom verkrijgen, en dan komt de aap uit Peets mouw: 'Als het algemeen belang het wenschelijk, nuttig of noodzakelijk voorkomt, dat over eenige gronden moet worden

⁷² Ibidem, 36-37.

⁷³ Ibidem, 39.

⁷⁴ Molster, *De Eigendom*, 7-8, 12-13, 14, 16, 18, 19 (samenvatting). Molster sprak van 'quasi-vereeniging' en 'pseudo-rechtspersoon' en 'zoogenaamde vereeniging van Erfgooiers'. Ook zag hij de schaarbrieven als overeenkomsten of contracten, en niet als reglementen; dus is er ook geen sprake van een vereniging.

⁷⁵ Ibidem, 20.

⁷⁶ Ibidem, 48.

⁷⁷ Ibidem, 35. O.a. de aanhef in een stuk van de graaf van Egmond, stadhouder van Holland (1514): '[...] alsoe de Burgemeesteren der Stede Naarden over en in name van de gemeene poorteren ende inwooners derselver ons hebben te kennen gegeven'.

⁷⁸ Ibidem, 36.

⁷⁹ Ibidem, 37.

⁸⁰ Ibidem, 40.

beschikt, kan de Gemeente onder goedkeuring van Ged. staten, die eenvoudig nemen'.⁸¹ Zijn tegenstanders was het nu net om dat punt te doen. Indien de volledige zeggenschap over de bestemming van gemene grond bij een gemeentebestuur zou komen te liggen, wat volgens sommige erfgooiers praktisch al het geval was, dan bleef er voor de erfgooiers op den duur niets meer over.

De journalist Voorbeijtel kon de grieven van beide partijen wel begrijpen. De uitdijning van de gemeenten werd belemmerd door 'het keurslijf dat de erfgooiersgrond heet', want van alle kanten waren de gemeenten daarmee omgrensd. Die gronden waren in de ogen van de gemeenten voor meer doeleinden dan beweiding en houtkap bedoeld.⁸² Vandaar dat overgegaan werd tot verkoop: 'Zoo verkoopt burgemeester X als lid der 'Vergadering' aan burgemeester X als hoofd der gemeente Y een stuk erfgooiersgrond. En de erfgooiers zelf, die hun gemeenschappelijke weide zien verminderen en die niet zien waar het geld blijft, mogen hunnen bestuurder slechts dankbaar zijn voor het beheer, dat hij wel voor hen wil voeren'.⁸³

In zijn pamflet uit 1926 ging Thomassen in tegen het zogenoemde bevredigingsrapport. Daarin werd een voorstel gedaan om enige eigendommen van Stad en Lande over te doen aan de gemeenten. De grond die bebouwing als bestemming kreeg, mocht door Stad en Lande zonder inmenging van de gemeenten verkocht worden. Volgens Thomassen zouden de gemeenten enkele mooie terreinen in erfpacht of eigendom verwerven en die vervolgens onbebouwd kunnen laten, terwijl Stad en Lande andere fraaie terreinen ongehinderd zou kunnen verkopen en deze ook laten bebouwen. Hierdoor zouden de onroerende bezittingen van de gemeenten waardeloos worden. Bovendien mocht Stad en Lande, als een aangeboden stuk grond niet door een gemeente kon worden gekocht, tot verkoop aan derden overgaan.⁸⁴ Thomassen wilde vooral het natuurschoon bewaren en zag eigenlijk alleen maar gevaar.

Enklaar sloot de rij, maar het meeste 'kwaad' was toen al geschied. Immers de Erfgooierswet was al aangenomen en de verkoop van markegronden aan het Goois Natuurreservaat had zich al voltrokken. Toch deed zijn opvatting ertoe, want de zaak bleef sluimeren, tot en met de opheffing van de erfgooiersorganisatie in de jaren zeventig van de vorige eeuw aan toe. Volgens Enklaar konden de buurschappen op zichzelf geen aanspraak maken op de gemene gronden. De marke ontstond immers voordat de stads- en dorpsgerichten zich vormden. Ook zou uit de eerste schaarbrief blijken dat alleen de stad Naarden en de dorpen Laren en Huizen als zelfstandige eenheden bestonden. Het ontbreken van de schout, de vertegenwoordiger van de landsheer in de stad en de dorpen, zou bewijzen dat deze reglementen niet door de besturen van Naarden en de dorpen werden uitgevaardigd. Zij hadden geen wetgevende bevoegdheid in de marke en er was naar het oordeel van Enklaar geen historisch argument aan te voeren waarin over een recht van de gemeenten op de gemene gronden werd gesproken.⁸⁵

Als vanzelf vroeg Enklaar zich vervolgens af of de marke als zodanig een privaat- dan wel publiekrechtelijk lichaam was. Hij meende dat de stad Naarden en de dorpen van Gooiland op een of andere manier uit de marke ontstonden, waardoor die marke deels zijn publiekrechtelijk karakter verloor; dat werd feitelijk overgenomen door die stad en dorpen. Volgens Enklaar was het verstandig om de marke als een privaatrechtelijk lichaam te beschouwen, maar haar publiekrechtelijke kant niet uit het oog te verliezen, bijvoorbeeld te vinden in de schaarbrieven.⁸⁶

Ik heb de opvattingen van de andere schrijvers hierboven uitvoerig toegelicht, omdat het naar mijn mening uitstekend aantoont dat vooral persoonlijke voorkeur de aanleiding vormde om al dan niet het gebruiksrecht aan de erfgooiers, de erfgooiersorganisatie (Vergadering, Stad en Lande) of de gemeenten toe te kennen. De bronnen leveren voor alle drie de kandidaten genoeg bewijzen en fundamenten. Maar het is veel eenvoudiger: het gebruiksrecht op de gemene gronden heeft nooit toebehoord aan de afzonderlijke gemeenten, maar aan de erfgooiers die verzameld waren in een collectief dat het gebruik regelde via schaarbrieven. Die lieten zich door een bestuur vertegenwoordigen,

⁸¹ Peet, *De Erfgooiers-kwestie*, IV, 9.

⁸² Voorbeijtel, *De strijd in het Gooi*, 9.

⁸³ Ibidem, 10.

⁸⁴ Thomassen, *Erfgooiers en andere Gooiers*, 9.

⁸⁵ Enklaar & De Vrankrijker, *Geschiedenis van Gooiland I*, 96-97.

⁸⁶ Ibidem, 97.

en de leden van dat bestuur werden gekozen uit de Gooise gemeenten. Er was iets anders aan de hand: De veranderende tijden brachten eigen problemen met zich mee. Een daarvan was de samenstelling van het dagelijks bestuur van de Vergadering. Dat bestuur bestond vanouds uit vertegenwoordigers uit de stad en uit de dorpen. Langzamerhand waren deze vertegenwoordigers voornamelijk mensen die tevens zitting hadden in de gemeentebesturen. De burgemeester, een uit de gemeenteraad gekozen vertegenwoordiger en door de raad benoemde meentmeesters uit elke gemeente vormden samen de Vergadering. Dit was geen probleem zolang het erfgooiers waren die baat hadden bij de instandhouding van de heiden en meenten.

En dat was niet langer het geval, integendeel. Bestuurders en gerechtigden kenden inmiddels andere en tegengestelde belangen. Daarnaast waren er veel meer niet-scharende erfgooiers bijgekomen. De scharende erfgooiers hadden het via het reglement nog wel voor het zeggen (zij hadden een doorslaggevende stem als het aankwam op beslissingen over de gemene gronden), maar er was veel meer druk ontstaan vanuit de overheid, zowel op nationaal als regionaal als lokaal niveau. De bestuursleden oordeelden steeds meer alsof zij gemeentebestuurders waren en gingen akkoord met alles wat de economische groei en welvaart van de gemeenten bevorderde.

De praktijk: eigenbelang van de gemeenten

Vooraf het gemeentebestuur van Hilversum was uitgesproken in haar pogingen om de heiden en meenten ten bate van de eigen groei aan te wenden. In 1851 weigerde Hilversum de schaarbrief goed te keuren, omdat daarin geen bepaling werd opgenomen die het elke gemeente mogelijk maakte 5 bunders heide uit de gemene gronden af te scheiden, ofwel door overname door de gemeente ofwel door uitgifte aan particulieren. Toen die bepaling in 1856 wel werd toegevoegd, keurde Hilversum vanaf dat jaar de schaarbrief telkens slechts voor één jaar goed. Het college was er niet van overtuigd dat de belangen van de gemeente gediend zouden zijn bij goedkeuring voor vijf jaar.

Hoe weinig de lokale besturen hechtten aan het gemeenschappelijke belang bleek toen de meentmeesters van Naarden en Bussum in 1857 aan de Vergadering voorstelden om de schade, die door winterstormen aan de meentdijken tussen Naarden en Huizen was veroorzaakt, voor gezamenlijke rekening te laten herstellen. Hilversum weigerde 'wat deze gemeente betreft in die kosten door de erfgooiers te doen delen, daar deze billijkerwijze moeten worden gedragen door hen die aan die meent voordeelen genieten en dergelijke ondersteuning nimmer aan de Hilversumsche Meent is verleend'.⁸⁷

De Hilversumse Meent werd inderdaad in die jaren op kosten van Hilversum verbeterd. Er werden sloten gegraven voor de ontwatering en betere bevloeiing, er werd een weg aangelegd en de gronden werden waar nodig verrijkt. Alles om een betere grasopbrengst te genereren. De gelden voor de verbetering haalde Hilversum echter grotendeels uit de inkomsten van diezelfde meent die in de gemeentekas werden gestort, een praktijk die in essentie strijdig was met de grondslag van Stad en Lande. Hierin vormde Hilversum geen uitzondering. Ook bij het beheer van andere meenten door andere gemeenten bevoorreedde men de eigen gemeentekas ten koste van 'het gemeen'.

Hilversum ging echter nog een stap verder. Weliswaar met goedvinden van Stad en Lande, werd het beste deel van de meent, de zogenaamde Bovenmeent, alleen bestemd voor Hilversumse gerechtigden. Hiermee beperkte Hilversum de gelegenheid voor het zogenaamde overscharen; het verplaatsen van koeien van andere meenten als die ondergelopen waren of te weinig gras hadden. Daarvoor werd uitsluitend de Ondermeent bestemd.

Men vatte het hele beheer van de meent op als een 'huishoudelijke' zaak – de meentmeesters werden door het gemeentebestuur benoemd en deze maakten dus ook geen bezwaar tegen deze gang van zaken. Toen de meentmeesters in 1861 een sloot wilden graven, gaf Hilversum toestemming voor de verkoop van het opgegraven veen. De gemeenteraadsleden Doets en Perk maakten daartegen bezwaar omdat die toestemming aan Stad en Lande was voorbehouden. De burgemeester wilde nog wel zo ver gaan om de Vergadering mededeling te doen van dat besluit, maar Doets vond die me-

⁸⁷ Notulen Vergadering van Stad en Lande van Gooiland.

dedeling ‘wanneer onderwijl met de uitvoering een begin werd gemaakt, eerder een miskennen der rechten der vergadering dan een beleefdheid’.⁸⁸

Zo ging het tientallen jaren verder. De gemeenten maakten steeds meer inbreuk op de rechten van de erfgooiers doch wisten zich weinig gehinderd doordat zij zelf de Vergadering samenstelden. In april 1875 verenigden de erfgooiers zich voor het eerst tegen het bestuur in een ‘Erfgooiersbond’.⁸⁹ Tijdens een bijeenkomst in Bussum werd een verzoekschrift aan het bestuur opgesteld waarin zij vroegen voortaan de besluiten van de Vergadering alleen door erfgooiers te doen nemen. Ook zou het beheer van de bezittingen rechtstreeks, dus niet meer vanuit de gemeentebesturen, worden gevoerd. Tevergeefs. In de vergadering van Stad en Lande van december van dat jaar werd het rekest afgewezen.

Zanderij

Naar aanleiding van een geschil tussen Stad en Lande van Gooiland enerzijds en de gemeente Hilversum en de *Hollandse IJzeren Spoorwegmaatschappij* (HIJSM) anderzijds, verscheen een tweetal publicaties.⁹⁰ Het conflict handelde om de verlening van een vergunning aan de Spoorwegmaatschappij om zand uit Gooiland te halen (ten behoeve van de verdere aanleg van spoorlijnen). Aanvankelijk had Stad en Lande een contract afgesloten met de Spoorwegmaatschappij inhoudende de afzanding van zekere binnen de gemeente Hilversum liggende gronden, maar nadat het contract afliep (1886), kon men het niet opnieuw eens worden. De vergunning werd ingetrokken (1887). De gemeente Hilversum echter meende zelfstandig het contract voort te kunnen en mogen zetten, waarna de boel ontspoorde en men het voor de rechter bracht.

Belangrijk is dat de partijen bestonden uit enerzijds de Vergadering Stad en Lande van Gooiland en anderzijds een segment daarvan – de gemeente Hilversum in samenwerking met een derde, namelijk de Spoorwegmaatschappij. Daarboven acteerde de centrale overheid via de rechter. Eiser was Stad en Lande. Hilversum opende met een exceptie, waaruit bleek dat de rechtspositie van Stad en Lande voor meerdere interpretaties vatbaar was. In de dagvaarding werd geen naam vermeld van een fysiek persoon noch die van een rechtspersoon. Daarmee werd snel korte metten gemaakt: de Vergadering Stad en Lande werd wel degelijk als een zedelijk lichaam met rechtspersoonlijkheid gezien, maar tegelijkertijd werd deze eiser niet ontvankelijk verklaard. De rechtbank meende dat de gemeente Hilversum ‘niet kon ophouden met iets te doen wat zij niet deed’⁹¹, waarmee feitelijk werd gezegd dat de gemeente duidelijk had gemaakt binnen haar bevoegdheden te opereren.⁹² Het geval was echter dat Hilversum als zodanig geen recht had om een contract te sluiten met de Spoorwegmaatschappij; dat recht had alleen de Vergadering Stad en Lande van Gooiland.

De belangenstrijd werd op de spits gedreven door een verzoek van de HIJSM om grote gedeelten heide ter weerszijden van het spoor tussen Bussum en Hilversum te mogen afgraven ten behoeve van de zandwinning. Na mislukte onderhandelingen met Stad en Lande (dat 2 cent per kubieke meter zand vroeg), zocht en kreeg de HIJSM de toestemming van Hilversum. De gemeenteraad ging akkoord met negen stemmen tegen één. Het was Perk die tegenstemde, wetende dat Hilversum hier ver over de schreef van de schaarbrief ging. Hilversum beriep zich op artikel 37 van de schaarbrief uit vermoedelijk 1891, dat luidde ‘Ieder (gemeente)bestuur verbetert de gronden onder deszelfs jurisdictie behorende, zooveel noodig geoordeeld wordt, en geeft, bij eene buitengewone verbetering daarvan vooraf kennis aan de vergadering van Stad en Lande van Gooiland’. In de tweede alinea van dat artikel stond echter ‘Wanneer dit collegie ver-

⁸⁸ Notulen van de gemeenteraad van Hilversum.

⁸⁹ VVSLVG 2405 (1875-1911).

⁹⁰ *Conclusie* (1888), *Procedures* (1889).

⁹¹ *Conclusie*, 6, 12. De vertegenwoordigers van Stad en Lande hierover: ‘Ik verhuur of verkoop het huis van een ander, en als ik dan wegens die onwettige handeling wordt aangesproken, dan zoude ik kunnen antwoorden: “het spijt mij wel, maar er is niets meer aan te doen, ik heb omtrent Uw huis reeds met een ander gecontracteerd en tot Contractbreuk kan ik niet veroordeeld worden”’.

⁹² Dat deed Hilversum op basis van een item in de dan vigerende schaarbrief: ‘Ieder bestuur verbetert de gronden, onder deszelfs jurisdictie behorende, zooveel noodig geoordeeld wordt en geeft, bij eene buitengewone verbetering, daarvan vooraf kennis aan de Vergadering Stad en Lande’. *Conclusie*, 5.

meent, dat onder den schijn van verbetering de algemeene regten of belangen der erfgooiers benadeeld worden, zal het werk geen voortgang hebben’.

De percelen heide die onder meer werden gebruikt door Bussumse boeren dreigden verloren te gaan. Net als ruim 250 jaar eerder bij de aanleg van 's-Graveland vernielden ook nu weer erfgooiers de omheiningen en probeerden zij de werkzaamheden te dwarsbomen. Stad en Lande liet sinds lang namens de gerechtigden de tanden zien en daagde in 1888 zowel de gemeente als de spoorwegmaatschappij voor het gerecht. Na hoger beroep over en weer werd de Vergadering in het gelijk gesteld en sloot zij in 1891 een veel voordeliger contract met de HIJSM, waarbij bovendien 18.000 gulden voor geleden schade werd betaald door de Spoorwegmaatschappij. De erfgooiers werden tevredengesteld door de contractuele verplichting dat de afgezande gronden bemest moesten worden en als weiland geschikt gemaakt. Stad en Lande was dan ook niet zozeer tegen de zanderij als wel tegen het eigenmachtige optreden van Hilversum, waarbij alle voordeel aan die gemeente kwam.

Het ging voor de zoveelste keer over een specifiek probleem – namelijk het Gooise zand – en een meer overkoepelende zaak: wie had de beschikking daarover of wie kon daarover overeenkomsten aangaan met derden? De rechtbank erkende de Vergadering als rechtspersoon, waarvan de burgemeesters van de Gooise gemeenten het bestuur vormden, en wees vonnis: binnen 24 uur moest Hilversum ophouden met de afzanding en de Spoorwegmaatschappij moest dit ‘gehengen en gedogen’.

Hiermee kwam geen einde aan de eenzijdige besluitvorming door Stad en Lande. Integendeel, in 1890 bepaalde een nieuw reglement van orde dat het nu alleen de burgemeesters waren die stemrecht hadden in de Vergadering, en van hen was er nog maar één erfgooiër, de burgemeester van Laren. Bij de afweging tussen de belangen van de erfgooiers en de belangen van de overige bevolking, trokken de laatsten eigenlijk altijd aan het langste eind als het ging om de verkoop of verpachting van heidegronden. Nu waren die belangen niet altijd strijdig met elkaar: de afstand van grond ten behoeve van de aanleg van water- en gasleidingen, begraafplaatsen en vuilnisbelten kwam ook ten goede van de huishoudens van erfgooiersgezinnen. De verhuur van heide aan een golfclub of voor de aanleg van een renbaan kon echter slecht als voordelig voor erfgooiers worden uitgelegd. Maar het contract met het ministerie van Oorlog, waarmee in 1898 vrijwel het hele heidegebied gelegen tussen Bussum, Laren en Hilversum voor de duur van 99 jaren werd verhuurd voor permanent gebruik voor exercities, was werkelijk nadelig. Het hele jaar door werd de schapenhouderij gehinderd door de militaire oefeningen op de heide en door de tijdelijke kampementen die her en der verrezen.⁹³

Dat de gemeentebesturen zo bleven hechten aan hun beschikkingsrecht is verklaarbaar: projectontwikkelaars die plannen hadden voor de aanleg van villaparken in het Gooi hadden vaak delen van de heide, grenzend aan de engen, nodig – voor wegeaanleg of voor bebouwing. Uitbreiding van de gemeenten bracht geld in het laatje: nieuwe villa's en huizen brachten nieuwe bewoners en zij betaalden mee aan de gemeentelijke begroting via de belastingen, met name de Hoofdelijke Omslag.⁹⁴ Na de inwerkingtreding van de Woningwet in 1901 kregen de gemeenten de mogelijkheden om uitbreidingsplannen vast te stellen en zo planmatig de bebouwde kom te vergroten.

De haas van Vos

In de inleiding stond ik al stil bij Harmen Vos. En bij zijn advocaat Van Lennep die enige stukken bundelde, stukken die hij ter voorbereiding van de rechtszitting had verzameld, maar ook de arresten, vonnissen en procesverbalen. Uit de stukken is een goed beeld te destilleren hoe er rond 1900 over de erfgooiers werd gedacht en hoe de erfgooiersorganisatie werkte.⁹⁵ Het zijn zeer uitgebreide documenten, waarin allerhande getui-

⁹³ Ook de andere heidegebieden vielen onder het contract. Daar werden echter, als in eerdere contracten, de exercities beperkt tot honderd dagen per jaar.

⁹⁴ Het archief van de Vereniging Stad en Lande van Gooiland vormt een onuitputtelijke bron voor onderzoek naar de gemeentelijke uitbreidingen en naar de vele (ook niet gerealiseerde) exploitatieplannen van allerlei bouwmaatschappijen.

⁹⁵ Van Lennep, *Bijdrage tot de kennis van den rechtstoestand der Erfgooiers*, 41-53: Arrest Hoge Raad 25 juni 1900; 53-58: Afschrift Proces-verbaal 6 september 1900 zaak H. Vos; 58-66: Arrest gerechtshof Arnhem 18 september 1900; 66-80: Afschrift Proces-verbaal van de openbare rechtszitting Arrondissementsrechtbank Amsterdam 31 januari 1902; 81-103: Proces-verbaal van de openbare rechtszitting Arrondissementsrechtbank Amsterdam 1 februari 1902; 103-108: Vonnis Arrondissementsrechtbank Amsterdam 21 maart 1902. Passim.

Jan Smit (1879-1968),
Portret van Harmen Vos,
olieverf op doek, 1930.

genissen zijn vastgelegd, getuigenissen die wemelen van verwijzingen naar lang vervlogen tijden en de toen vervaardigde documenten, zoals de schaarbrief uit 1404. Wat de stukken zo waardevol maakt, is dat ze naar mijn mening de erfgooiersproblematiek prima samenvatten, zowel in juridisch als sociaal opzicht. In de zin dat naast de wet en het recht ook mentaliteiten meespeelden, gebaseerd op de gewoonte en oude gebruiken. Daarnaast bieden de verslagen een uitstekend inzicht in het reilen en zeilen van de erfgooiersorganisatie en hoe er gedacht werd over bijvoorbeeld voorwaarden als veldslag en over de vraag wie er zich erfgooiër mocht noemen.

Vos versus de Vergadering

Het arrest van de Hoge Raad van 25 juni 1900 inzake Harmen Vos en de al dan niet door hem geschoten haas, spitste zich niet langer toe op het vergrijp. De haas was al lang niet meer het probleem. Het verweer van Harmen kwam er op neer dat hij als mede-eigenaar van de Gooise heide gerechtigd was daarop te jagen. Het ‘College’ van Stad en Lande van Gooiland, de bestuurders van de erfgooiers, was niet gemachtigd geweest om de gemene heiden en weiden te verhuren. Al in 1388 had Albrecht de Gooiers geprivilegieerd met de vrije jacht, maar dat gold niet voor konijnen.⁹⁶ En een haas is geen konijn ... Stad en Lande had echter in 1657 verklaard dat iedere gerechtigde Gooier dus erfgooiër mocht jagen. Naarden zag toe op de handhaving daarvan. Na de dood van stadhouder en opperhoutvester Willem III namen de Staten van Holland het Gooise jachtrecht over en stelden dat onder toezicht van Domeinen.⁹⁷ En na 1795 kreeg Stad en Lande het jachtrecht terug, maar verpachtte het ondertussen aan de kroon.

Het Hof meende dat die Gooise heiden en weiden toebehoorden aan de ‘vereniging van erfgooiers’, en dat die vereniging de rechtspersoon was. Met inachtneming van eventuele bijzondere bepalingen, vielen de rechten van de leden en de bevoegdheid van het bestuur onder het burgerlijk recht. Het jachtrecht behoorde daarom aan de vereniging en niet aan de individuele leden. Interessant is dat het Hof de erfgooiersorganisatie, toen nog de Vergadering van Stad en Lande van Gooiland, een vereniging met leden noemde. Dat is feitelijk pas het geval in 1914, toen de Erfgooierswet van 1912 uitgevoerd werd (zie onder).

Van Lennep bracht een aantal middelen van cassatie te berde. Daartoe behoorde de schending van de eerste schaarbrief (1404), het privilege van Jan van Beieren (1407), de sententie van de Grote Raad van Mechelen (1474), de resolutie van de Staten van Holland van 1708 (de lijst en kaart), de schaarbrieven van 1804 en 1826 en de Koninklijke Besluiten van 1836 en 1843 (de heideverdelingen). Volgens die stukken was bewezen dat Vos een erfgooiër was en nogmaals, dat het bestuur van Stad en Lande niet eigenmachtig mocht besluiten gemene heide en weide als jachtterrein te verpachten.

Volgens Van Lennep bleek uit die stukken dat er helemaal geen sprake was van een vereniging van erfgooiers. De Vergadering van Stad en Lande vertegenwoordigde geen vereniging, maar de stad Naarden en de gezamenlijke erfgooiers of ‘de vanouds gerechtigden tot het gebruik der heiden en weiden’. Het is wel duidelijk waarom Van Lennep niets wilde weten van een vereniging. Als die namelijk niet zou bestaan, was er ook geen rechtspersoon die het jachtrecht kon verpachten of had mogen verpachten.

Met nadruk en herhaaldelijk werd daarom gewezen op het rechtskarakter van de Gooise marke; een vergadering, geen vereniging. En die vergadering kon ook niet het bestuur van een vereniging vormen. Sterker, in de dagvaarding was een ‘eigenaardige begripsverwarring’ te ontwaren. Enerzijds sprak men over de toewijzing van de grond aan Stad en Lande van Gooiland, anderzijds werd die grond toegekend aan een vereniging van erfgooiers; maar die laatste bestond helemaal niet. Althans, niet in de ogen van Vos en zijn advocaat.

De haarkloverij was niet van de lucht. De erfgooiers vormden geen vereniging, maar lieten zich wel vertegenwoordigen door bestuurders. Die noemden zich Stad en Lande van Gooiland. Het bestuur had echter maar weinig anders te doen dan toezien op het beheer van de gemene gronden en zich te houden aan de reglementen. Die reglementen

⁹⁶ Van Mieris, *Groot Charterboek*, III, 484; MRVG, 149.

⁹⁷ De Vrankrijker, *Stad en Lande van Gooiland*, 45.

waren niet gelijk te stellen met statuten en als dat wel het geval was, dan waren die statuten niet afdoende onderzocht door het Hof.

Van Lennep was een slimme pleitbezorger: ‘Men kan met den eisch van positief bewijs ook te ver gaan. Wanneer een bepaald feit blijkt en er geen feit gebleken is, dat dit krachteloos maakt, dan mogen uit het geblekene gevolgtrekkingen gemaakt worden’. De advocaat had hier het jachtrecht op het oog. Volgens hem was dat ooit na 1474 aan de erfgooiers toegekend. Er was weliswaar geen bewijs, maar het jachtrecht kon ook op een andere wijze zijn verkregen, namelijk door verjaring, koop, dading of ruiling. Dat had zowel in 1836 als 1843 impliciet plaatsgevonden.

Het Hof nam de middelen van cassatie in overweging, en spitste haar besluit toe op de vraag of het bestuur van Stad en Lande van Gooiland of de erfgooiers de rechtspersoon was (het eerste middel). Volgens het Koninklijk besluit van 1843 was er in ieder geval sprake van een rechtspersoon. Die werd aangeduid als ‘De Vergadering van Stad en Lande van Gooiland, als representerende de vanouds gerechtigden tot het gebruik der heiden en weiden van Gooiland’. De gemene weiden en heiden van Gooiland waren de eigendom van de rechtspersoon, en wel ‘De gerechtigden tot de gemeene weiden en heiden van Gooiland’, dat wil zeggen de erfgooiers. Dat maakte jammer genoeg niets uit voor Harmen. Hij was weliswaar erfgooiër, maar daaruit kon niet worden afgeleid of hij mede-eigenaar was van de gemene gronden. Echter het Koninklijk Besluit was niet aan hem voorgelezen en het hof achtte het eerste middel gegrond, want het betrof geen algemene maatregel van bestuur. Bovendien behoefde niet iedereen daar kennis van te nemen, zoals bij andere wetten.⁹⁸ Het Hof vernietigde het arrest van het gerechtshof in Amsterdam en verwees de zaak door naar het gerechtshof van Arnhem.

Te Arnhem werd de faux pas tenietgedaan. Voordat het onderzoek naar de zaak werd gestart, las de griffier keurig de Koninklijke Besluiten van 1836 en 1843 voor. Daarna was het tijd voor de getuigenverhoren. Wethouder Maas van Naarden, tevens secretaris-penningmeester van de Vergadering Stad en Lande van Gooiland, verklaarde dat er diverse malen protesten waren geuit tegen het in pacht uitgeven van het jachtrecht. Daarbij beweerden de erfgooiers dat zij het recht hadden hun eigen goed te beheeren en dat het bestuur van de Vergadering niet bevoegd was om de jacht te verpachten. Dat bestuur bestond inmiddels uit burgemeesters en leden van de diverse gemeenteraden. Het was Maas niet bekend op welke gronden deze samenstelling zich had voltrokken. Het archief zweeg, want er waren geen statuten of reglementen aanwezig. Ook was in 1820 besloten dat niemand een stem mocht uitbrengen aangaande markezaken, tenzij hij een erfgooiër was. Dat besluit werd niet nageleefd, maar het was ook niet ingetrokken. En voor de eerste verpachting van het jachtrecht werd bepaald dat lieden vergunning konden krijgen om te jagen, tegen een betaling van vijf gulden. Erfgooiers mochten dat voor de helft van de prijs doen, maar zij hadden daar nauwelijks gebruik van gemaakt. Vervolgens meldde Maas dat er altijd zeer scherp bekeken werd of iemand die zijn vee op de meenten schaarde ook echt erfgooiër was en dat Laren en Blaricum tegen de ‘verhuring’ van het jachtrecht aan Hare Majesteit de Koningin-moeder hadden gestemd. En in zijn ogen waren erfgooiers ‘[...] de mannelijke afstammelingen van hen die van oudsher het gebruik en sedert de Kon. Besluiten van 1836 en 1843 den eigendom hebben gehad van bedoelde gemeene gronden’.

Uiteraard hadden Vos en Van Lennep hier niets tegen in te brengen. De getuigenis van Maas was koren op hun molen, net als die van de andere getuigen. Zowel de burgemeester van Laren als de meentmeester als de voorzitter van de bond der Erfgooiers, de heer Majoor, getuigde in het voordeel van Harmen. De eerder genoemde Molster werd ook als getuige opgeroepen. Hij verklaarde overeenkomstig zijn opvattingen dat de gemene gronden toekwamen aan de betrokken gemeenten, maar hij meldde ook dat anderen meenden dat de erfgooiers *pro indiviso* (gezamenlijk) de eigenaars waren.

Toen was het de beurt aan Harmen. Het was hem bekend dat het jachtrecht aan Hare Majesteit was verhuurd ten tijde van het incident. Ook gaf hij toe niet in het bezit te zijn geweest van een jachtvergunning. Het was ook juist dat hij onbezoldigd rijksveldwach-

⁹⁸ Van Lennep brengt als laatste de brochure van Molster in: ‘Hoe wenschelijk eene beslissing van den burgerlijken rechter zou zijn, blijkt wel daaruit, dat naast de mening van het Hof en die van de requirant nog een derde bestaat, volgens welke de rechten op de gemeene weiden en heiden toekomen aan de betrokkene gemeenten ten behoeve harer ingezetenen in overeenstemming waarmede het zou zijn, dat de vergadering van Stad en Lande is samengesteld uit gedelegeerden der gemeentebesturen; vgl. de door den pleiter aangehaalde brochure van Mr. F.A. Molster: De eigendom der gemeene heiden en weiden van Gooiland’.

ter was, maar hij ontkende op de bewuste dag een haas te hebben geschoten. Hij was wel in het bezit van een haas geweest: '[...] en zijn geweer heeft afgeschoten, maar dat hij den haas in een wildstrik had gevonden en dat hij het schot heeft gelost omdat hij uit zijn geweer een patroon wilde verwijderen die tengevolge van zwelling door vocht daaruit moeilijk met de hand kon worden genomen'.

Het arrest volgde anderhalve week later. Het Hof vond de ontkenning van Vos onaannemelijk en zelfs geheel in strijd met de verklaringen van onder andere de familie Kaasgaaren. De voor Vos gunstige getuigenissen van bijvoorbeeld wethouder Maas, de burgemeester van Laren en de voorzitter van de bond der erfgooiers Majoor, werden allemaal letter voor letter aangehaald, maar opnieuw bleek dat het niet langer om het schieten van de haas of het vergrijp op zichzelf ging, maar om een zeer ingewikkelde materie, namelijk over de vraag '[...] wie rechthebbenden zijn en over de wijze van hunne vertegenwoordiging'. Of specifiek over '[...] verschillende ingewikkelde, tevens een uitgebreid historisch onderzoek vorderende rechtsvragen over vroeger bestaan hebbende gebruiksrechten en het tegenwoordige eigendomsrecht op meergemelde gronden, met name of het Bestuur, dat in deze feitelijk het jachtrecht heeft verhuurd, de als rechtspersoon gedachte Vereniging van Erfgooiers vertegenwoordigt, dan wel of van de Gooische heiden en weiden de erfgooiers eigenaars pro indiviso of wel dat zij eene in het oude recht bekende "Gezamenhandsche Gemeenschap" vormen, alsook of wellicht de eigendom van die gemeene gronden zouden toekomen aan de betrokken Burgerlijke Gemeenten ten behoeve harer ingezetenen'. Het was dus niet duidelijk of het bestuur van Stad en Lande de erfgooiers vertegenwoordigde of die erfgooiers collectief eigenaren waren van de weiden en heiden of dat die eigendom berustte bij de Gooise gemeentebesturen.

Op basis van bovenstaande overwegingen meende het Hof het geschil terug te verwijzen naar het burgerlijk recht. De strafrechter kon er niets mee. De burgerrechter moest bepalen of Harmen Vos als mede-eigenaar persoonlijk gerechtigd was om het jachtrecht uit te oefenen en zo ja, dan had hij inderdaad geen strafbaar feit gepleegd.

*31 januari 1902: Voor de burgerrechter;
'de president vermaant de beklaagde oplettend te zijn'*

Beide partijen stonden op de laatste dag van de eerste maand van 1902 voor de burgerrechter. De eerste getuige verklaarde niets over geschoten hazen, maar over patrijzen. Hij had Harmen Vos in jagende houding in het veld gezien, waarna hij een schot richting patrijzen had gelost. De getuige had Harmen dikwijls naar zijn vergunning gevraagd, waarop deze steevast antwoordde die niet nodig te hebben '[...] omdat hij erfgooiër was en dus op eigen grond jaagde'. De getuige had van horen zeggen dat de grond aan Stad en Lande toebehoorde. De aldaar op de hoeken staande palen met daarop de letters S en L had hij gezien, evenals plaggenstekende lieden, waaronder erfgooiers.

Getuigen en meentmeesters T. de Graaf en G. de Jong gingen in op de samenstelling van het bestuur van Stad en Lande van Gooiland. Deze bestond uit de burgemeesters van Naarden, Blaricum, Laren, Huizen, Bussum en Hilversum. Uit iedere gemeente namen twee gecommiteerden en twee meentmeesters zitting. De burgemeester van Naarden was de voorzitter. Het stemrecht kwam alleen toe aan de burgemeesters, die van hun gemeenteraden mandaten meekregen. De gecommiteerden moesten in de gaten houden of de burgemeesters de mandaten naleefden. De meentmeesters mochten alleen adviezen uitbrengen. De Graaf liet ook weten dat hij 'toch nooit anders gehoord heeft en ook zijne ouders steeds zeiden' dat de grond van Stad en Lande van Gooiland was. Als meentmeester hield hij daar toezicht op.

In hun hoedanigheid als meentmeesters verhaalden zij vervolgens over het management van de marke. Inderdaad, er werden door erfgooiers plaggen gestoken. En het gebied onder Blaricum, Huizen en Laren vormde een meent, waarover zes meentmeesters het beheer regelden. Het ging om weilanden en niet om heidevelden. Op die meent werden door erfgooiers beesten geschaard, tegen een 'telkens' te bepalen schaaargeld. Zodra er was betaald, werd het vee gebrandmerkt.⁹⁹ Ongebrande beesten werden niet toegelaten. De schaaargelden werden verzameld in een meentkas, waarover alle meentmeesters ieder jaar verantwoording en rekening aflegden aan de burgemeesters en wethouders

⁹⁹ Grondbelasting en onderhoudskosten werden uit de meentkas betaald. Het schaaargeld bedroeg een rijksdaalder per beest.

van Blaricum. Er waren trouwens ook erfgooiers die niet schaarden en dus ook niets betaalden. Een keer per jaar werden de erfgooiers bij elkaar geroepen om over markezaaken te vergaderen. Degenen die niet verschenen, werden beboet. Die inkomsten vloeiden naar de kas van Stad en Lande van Gooiland. En volgens getuigen De Graaf en De Jong was de uitdrukking ‘veldslag hebben’ synoniem met ‘erfgooier’, en waren de gerechtigden tot de gemene heiden en weiden van Gooiland alle erfgooiers die mochten scharen. Na dit intermezzo keerden zij terug naar de zaak. Ze waren op de hoogte van de protesten tegen de verpachting van de jacht en dat die ter kennisgeving werden aangenomen. Tot slot deelden ze mee in het bezit te zijn van het Reglement op het gebruik van het heideveld, een aanvulling op de schaarbrief van 1895.

Daarna was het de beurt aan degenen die Harmen Vos hadden geverbaliseerd. Achtereenvolgens verklaarden E. van Woudenberg, W. Deijs en J.P. Deijs dat ze Vos in jagende houding hadden aangetroffen op grond dat door Stad en Lande van Gooiland aan de Kroon was verpacht. Iedere keer vroegen ze hem naar zijn vergunning en iedere keer antwoordde Vos dat hij die niet nodig had. Deze drie heren waren ook zeer vervolgen over het feit dat Harmen twee keer in aanwezigheid van de hofhouding had gejaagd.

Hierna kwamen meentmeesters Smit en van den Brink aan het woord. Zij volgden de getuigenissen van hun collegae De Graaf en De Jong, maar voegden nog enige informatie toe. Op de meent schaarden wel 1500 tot 1600 beesten. Voor het weiden van schapen hoefde niets te worden betaald, en dat kon omdat schapen niet of nauwelijks meer werden gehouden. Ook waren er inmiddels veel erfgooiers die niet schaarden. In Huizen waren zelfs meer niet-scharende dan scharende erfgooiers. Dan wordt het interessant, want volgens Smit hadden de niet-scharenden een zogenaamd slapend recht en dat zij ‘[...] dan ook niets betalen doch deze, zoo gauw zij zich een beest zouden aanschaffen, zich maar zouden behoeven op te geven, en dan zouden kunnen scharen’. Dat Smit er terecht zo over dacht is te verklaren door zijn definitie van veldslag: ‘De Veldslag hebben beteekent recht hebben om plaggen te steken en de schapen te weiden en dit weer alleen toekomt aan erfgooiers’. Hij vergat echter het scharen van rundvee en paarden. Van den Brink meende dat de erfgooiers de gerechtigden waren en een gebruiksrecht hadden ‘[...] dat geregeld wordt door de Vergadering van Stad en Lande en bestaat in plaggen steken, schapen weiden op de heide en beesten weiden in de weiden’.

Uit de laatste twee getuigenverklaring blijkt temeer dat Harmen het niet bij een haas had gelaten, maar zich op meer Gooise plekken in ‘jagende houding’ had begeven. En kennelijk werd hem iedere keer naar een vergunning gevraagd en klaarblijkelijk gaf Harmen steeds het bekende antwoord: niet nodig, ik ben erfgooiër. Toen Harmen eenmaal aan de beurt was erkende hij dat hij op verschillende plaatsen had gejaagd, sterker, hij verklaarde op alle genoemde plaatsen en tijdstippen inderdaad aanwezig te zijn geweest, zonder vergunning, want hij had als erfgooiër en mede-eigenaar van de grond het recht om daarop te jagen. Hij herkende de verbalisanten en hij gaf toe in het bijzijn van de hofhouding van Hare Majesteit te hebben gejaagd. Daarna gaf hij de meentmeester een sneer: die zouden slecht toezicht houden en niets doen tegen niet-erfgooiers die grind groeven en plaggen staken. Bovendien had de Vergadering stukken land die aan de erfgooiers toebehoorden onderhands verkocht.

1 februari 1902: ‘voortgezet in denzelfden stand’

Er moesten nog elf getuigenissen worden afgenomen. Het was een bonte aangelegenheid, want onder de getuigen bevonden zich twee burgemeesters, een wethouder, twee onbezoldigde rijksveldwachters, een veehouder, een meentopzichter, drie landbouwers en een advocaat. De laatste was Molster, die als enige getuige Harmen Vos niet kende.

De eerste twee getuigen, burgemeester Wesseling en wethouder Maas van Naarden, schonken de rechtbank uitgebreide historische overzichten. Met enige te verwaarlozen verschillen kwam het er in het kort op neer dat de Gooise ingezetenen in de loop van de tijd gebruiksrechten hadden gekregen op de gemene gronden. Aanvankelijk mochten ook lieden die niet in het Gooi geboren waren van de gemene gronden gebruik maken. Op een zeker moment hebben de bewoners dat soort vreemden uitgesloten en die bewoners waren de oorspronkelijke erfgooiers. De ‘tegenwoordige’ erfgooiers stamden van die oorspronkelijke erfgooiers af en volgens Wesseling moesten zij de aristocratie van het Gooi genoemd worden. De Vergadering Stad en Lande van Gooiland was in zijn ogen niet meer dan een beheerder, maar wel een soeverein beheerder, omdat zij geen

verantwoording aan de erfgooiers zelf hoefde te voldoen, maar '[...] slechts rekening en verantwoording aflegt in den boezem van haar eigen bestuur'. Hij beschouwde de erfgooiers als de eigenaren op grond van de aanheffen van de schaarbrieven waarin duidelijk wordt gesteld dat de Vergadering de gerechtigden vertegenwoordigde.

Ten aanzien van het erfgooierschap als zodanig maakten Wesseling en Maas de volgende opmerkingen: Als men kon bewijzen van een erfgooiersfamilie af te stammen, werd men erfgooiër. Een erfgooiër moest om te kunnen scharen ingeschreven staan in de meentboeken of voorkomen op de namenlijsten, die door de meentmeesters werden opgesteld en bijgehouden. Een erfgooiër werd bij opgave steeds ingeschreven, ook al had hij voorheen nooit geschaard. De Vergadering was gemachtigd om niet-erfgooiers vergunning te geven om plaggen te steken en grind te graven. De Hilversumse meent mocht zelfs worden opengesteld voor niet-erfgooiers, die daar tegen dubbele betaling hun vee mochten scharen. Er bestonden niet-scharende erfgooiers en er waren erfgooiers die in het geheel geen gebruik maakten van hun rechten. Een erfgooiër die niet schaarde, hoefde ook niet te betalen. Wesselings definitie van veldslag luidde: '[...] een slag in het veld hebben, welk recht uitgeoefend wordt door erfgooiers'.

Over het jachtrecht was de heren niets bekend, althans, of dat voor 1836 tot de gebruiksrechten had behoord. Er bestonden over de jacht trouwens helemaal geen documenten waaruit eventuele jachtrechten van de erfgooiers of de Vergadering konden worden bepaald. Uiteraard was de burgemeester van Naarden op de hoogte van de verpachting van de jacht en de daartegen veelvuldig ingediende maar vruchteloze protesten. Bovendien vond Wesseling het tijd om tot een oplossing te komen met de Erfgooiersbond. De Vergadering was daartoe bereid, maar Hilversum niet. Wesseling noemde dat dorp 'de hoofdaanvoerder' van het verzet tegen een schikking. Maas meldde nog dat nergens in de schaarbrieven gewag werd gemaakt over de jacht.¹⁰⁰ Ook het archief zweeg op dat punt.¹⁰¹

De burgemeester van Laren opende zijn getuigenis met de mededeling dat voor 1836 geen enkel stuk grond in eigendom aan de erfgooiers toebehoorde, maar dat alle grond eigendom was van Domeinen. De erfgooiers hadden daarvan het gebruiksrecht. Na 1836 (en 1843) was daarin verandering gekomen en hadden de erfgooiers gronden in volle eigendom verkregen. De Vergadering was slechts de beheerder en kon in die hoedanigheid regelingen treffen, maar alleen over bepalingen die in de schaarbrieven stonden. De erfgooiers hoefden zich niet te gedragen naar en zich te houden aan regelingen en beslissingen van de Vergadering over onderwerpen die *niet* in de schaarbrieven staan.

Vervolgens ging hij in op wie de erfgooiers waren en hoe de marke werkte. Ook deze getuige meldde dat er zeer veel erfgooiers waren die niet schaarden. Het jachtrecht behoorde juist voor 1836 niet tot de gebruiksrechten, maar daarna kon iedere erfgooiër, als eigenaar van de grond, vrij jagen. De Vergadering kon niet over het jachtrecht beschikken of regels aangaande de jacht vaststellen omdat in de schaarbrieven nergens melding werd gemaakt van dat recht. De burgemeester van Laren verklaarde dat hij zelf ook erfgooiër was en dat zijn vader het recht van de jacht had uitgeoefend.

De beide onbezoldigde rijksveldwachters Groenewoudt en Slagveld hielden vast aan hun procesverbalen. Klaas Bakker, meentmeester en veehouder en getuige nummer zeven, beschouwde de Vergadering als het bestuur van de 'gezamentlijke erfgooiers' en de erfgooiers zelf als eigenaren of vruchtgebruikende eigenaren van de gemene heiden en weiden. De uitdrukking 'den Veldslag hebben' was een oude benaming voor een erfgooiër.

De Laarder landbouwers en vermoedelijk familieleden Majoor, beide actief in de erfgooiersbond, verklaarden dat zij vele protesten tegen de verpachting van het jachtrecht hadden ingediend, '[...] tegen vervreemding en andere beschadiging van de gemeene heiden en weiden van Gooiland, die in vollen eigendom toebehooren aan de erfgooiers zelve'. De Vergadering behartigde de belangen van de erfgooiers niet goed. Bovendien konden er geen beslissingen worden genomen omdat zij niet geheel uit erfgooiers bestond. Het was de bedoeling dat de erfgooiers zelf de gronden bestuurden of beheerden.

De jongste Majoor meldde nog dat het erfgooierschap verkregen werd door afstamming en dat het alleen in mannelijke linie wordt doorgegeven, maar dat had hij louter van horen zeggen. Hij was door de Vergadering, ondanks dat hij erfgooiër was en dus eigenaar van de gronden, wel eens de deur gewezen. Daarnaast was er veel mis: de

¹⁰⁰ Dat klopt.

¹⁰¹ Dat klopt niet. Het archief zweeg over de kwestie, maar niet over de verpachtingen van het jachtrecht en de jacht. Zie VVSLVG 2883 t/m 2901 (Jachtrecht).

meentmeesters maakten er een potje van door niet goed op te letten, sommige erfgooiers schaarden veel meer beesten dan was toegestaan en het indienen van protesten had geen enkel nut gehad. Getuige nummer elf bevestigde deze toestand.

Harmen Vos kreeg ook de kans om nog wat te zeggen. De toen door hem uitgesproken onvrede werd door de Vergadering en de bestuurders en vooral de niet-erfgooiers niet echt serieus genomen. Harmen betreurde het dat het beheer van de aan de erfgooiers toekomende gemene gronden geregeld werd door niet-erfgooiers en dat deze geen hart hadden voor de erfgooiers. Zo was er zelfs een niet-erfgooiër aangesteld als betaald meentmeester en deze mocht zelfs scharen. Bovendien moest men notie nemen van het feit dat er veel erfgooiers zonder verdiensten waren.

Het vonnis

Op 21 maart 1902 velde de arrondissementsrechtbank te Amsterdam een vonnis. Het was klip en klaar dat Harmen op verschillende tijdstippen en op verschillende plaatsen gejaagd had zonder vergunning. De rechtbank liet in het midden van wie de grond was, maar stelde dat die toebehoorde 'aan een ander dan hem'. Echter de 'eigendom van de bejaagde gronden' en 'de gerechtigheid tot de jacht op die gronden' waren kwesties geworden waarover de rechtbank geen oordeel kon vellen en bijgevolg diende de rechtsvervolging van Harmen Vos te worden gestaakt. Er was immers vast komen te staan dat de beklagde een erfgooiër was en dat de gezamenlijke erfgooiers sedert 1836 de gemene gronden in vol eigendom hadden gekregen.

Vooraf de Koninklijke Besluiten van 1836 en 1843 hadden de doorslag gegeven. Toen werd de eigendom van de gronden overgedragen aan '[...] hen, die van oudsher gebruiksrechten daarop hadden uitgeoefend'. Dat moeten dan de erfgooiers zijn geweest, maar het karakter van de organisatie bleef volgens de rechtbank nog steeds ongewis. Saillant is dat Van Lennep trachtte de rechtbank te overtuigen van het feit dat '[...] de eigendom op de gronden in quaestie van de vroegste tijden af heeft behoord aan de erfgooiers zelve [...]', door het arrest van 1474 te verwerpen. De rechtbank achtte dat opmerkelijk, want daarmee zouden de Koninklijke Besluiten van 1836 en 1843 geen betekenis meer hebben, omdat Domeinen geen grond kon overdragen die het zelf niet bezat (de bekende sigaar uit eigen doos).

De erfgooiers vormden een 'Gesamenhandsche Gemeenschap', een *communio pro indiviso*, of in de woorden van de rechtbank 'in elk geval een soort gemeenschap, die het individueel eigendomsrecht van ieder lid op het geheel der bezittingen erkende en alleen de uitoefening van dat recht desgewenscht door onderlinge overeenkomst beperkte'. De erfgooiers hadden een zakelijk recht op de gronden, een *jus in re aliena*, waardoor zij bevoegd waren om te jagen. Dat recht kon hun niet worden ontnomen door verpachting van het jachtrecht door een in hun ogen onbevoegd bestuur, want dat mocht zonder instemming van een meerderheid van alle erfgooiers daartoe niet overgaan. In feite rekende de rechtbank het jachtrecht tot de gebruiksrechten.

Harmen Vos werd dus niet vervolgd, niet veroordeeld en kon naar hartelust verder jagen. De rechtbank schortte de boel echter op. Eerst moest een aantal vragen beantwoord worden gevonden op drie vragen: Behoorden de gemene gronden toe aan een rechtspersoon, en wel de *Vergadering van gerechtigden tot de gemene heiden en weiden van Gooiland*, of aan de gerechtigden zelf, de erfgooiers, hetzij ten gevolge van een 'Gesamenhandsche Gemeenschap'. Of hadden de gemeenten het voor het zeggen. En mochten erfgooiers, ook al hadden zij geen eigendom, het jachtrecht uitoefenen? Tot slot moest worden vastgesteld of door de verpachtingen het jachtrecht toch naar derden was overgegaan. Mocht uit dat onderzoek blijken dat Vos als mede-eigenaar van de gemene gronden persoonlijk gerechtigd was om te jagen of als mocht blijken dat het niet uitmaakte, dus dat een erfgooiër sowieso zonder vergunning mocht jagen, dan had Harmen inderdaad geen strafbaar feit gepleegd.

Uit bovenstaande blijkt enerzijds hoe de overheid en de rechtbanken worstelden met de erfgooiers en hun organisatie, anderzijds valt op te merken dat er intern enorme problemen waren gerezen. Het bestuur, de Vergadering, was op een aantal leden na, niet bezig met belangenbehartiging van de erfgooiers, maar met die van de gemeenten of van de overheid. Het verpachten van het jachtrecht was daar maar één voorbeeld van. Herhaaldelijk maakten getuigen melding van het feit dat protesten van erfgooiers tegen besluiten van de Vergadering niets uithaalden; deze werden louter ter kennisgeving

aangenomen. Er werd dus niets mee gedaan. Dat druiste volstrekt in tegen de gewoonte. Voorheen hadden de verzamelde erfgooiers een beslissende stem, zoals in 1811. Ook de veelvuldig gemaakte opmerking dat er inmiddels veel erfgooiers waren die niet schaar-den, moet opgevat worden als kritiek tegen het bestuur. In de ogen van veel erfgooiers verkwanselden de bestuurders de rechten van de erfgooiers.

Deze zaak leidde uiteindelijk tot de Erfgooierswet die de door burgemeesters be-heerste erfgooiersvergadering tot een heuse Vereniging met stemhebbende leden zou omvormen. Terwijl de rechterlijke procedures elkaar opvolgden, zaten de andere erfgooiers niet stil. Op 20 april 1899 ontving het bestuur van Stad en Lande een nieuw verzoekschrift van erfgooiers '[...] die zich ten doel stellen het verkrijgen van medebeheer, zoo mogelijk eigen beheer hunner gronden'. Aanleiding was een Bussums plan om enige honderden hectare heide aan het departement van Oorlog af te staan voor kazerne-bouw met de drogreden: '[...] De nadeelen de hedendaagsche gebruikers zullen treffen doordat de plaggeslag totaal verloren zal zijn, om de eenvoudige reden dat de zode ge-heel vertreden zal worden. Wat helpt het dan of de plaggeslag geoorloofd blijft als er toch niets meer kan groeien?'

Opmerkelijk is dat de latere voorzitter van Stad en Lande, Luden, de stadsmens ver-antwoordelijk hield voor alle onderlinge ellende. Door de aanleg van het spoor (1874) kwamen vooral Amsterdammers naar het Gooi: 'De eenvoudige zeden, de tevredenheid, de lage eischen, verdwenen langzamerhand onder den toevloed van stadsmenschen, die in dit gewest rust van hun arbeid of voordeel voor hun nering kwamen zoeken'.¹⁰² Deze stadse fratsen zouden ook oorzaak zijn geweest voor de grote veranderingen in de sa-menstelling van het bestuur en de aard van de bestuurders. Zodoende liepen de belangen uiteen en het gemeentebelang prevaleerde boven het erfgooiersbelang.

In 1890 was een Reglement van Orde vastgesteld, waarbij het stemrecht uitsluitend aan de Gooise burgemeesters, waaronder nog maar één erfgooiër (de burgemeester van Laren), werd toegewezen. De meentmeesters kregen ook een stem, maar daar moet bij worden vermeld dat zij aangesteld werden en dus ook ontslagen konden worden door de gemeentebesturen. Luden refereerde aan de Vrede van Rijswijk (1697): 'Over U, bij U en zonder U'. De Vergadering was gescheiden van het bestuur en de erfgooiers werden daarmee alleen nog indirect vertegenwoordigd.

Ondanks een advies van de rechtsgeleerde Kuhn, luidende dat het verlenen van stem-recht aan vertegenwoordigers van erfgooiers in de bestuursvergaderingen wenselijk was en dat de rechten van diezelfde erfgooiers dan 'op ondubbelzinnige, duurzame en bevredigende wijze' konden worden geregeld, lieten de burgemeesters de belangen van hun ge-meenten voorgaan.¹⁰³ Weer kregen de erfgooiers nul op het rekest. Ook toen tijdens de massale bijeenkomst op 4 april 1900 in Naarden de erfgooiers het bestuur het recht ont-zegden om namens hen te handelen, werd daaraan geen consequentie verbonden.¹⁰⁴ De Vergadering kreeg langdurig gelegenheid deze gemiste kans te betreuren.

Harmen Vos werd nooit veroordeeld. De schorsing bleek permanent, net als de groeiende ontevredenheid onder de erfgooiers. Geregeld maakten erfgooiers, ervan overtuigd dat zij in hun recht stonden, inbreuk op de reglementen van het bestuur. Ze haalden zonder vergunning plaggen, groeven leem en grind, hakten bomen en joegen op de heide en telkens weer kwam de politie eraan te pas die, op gezag van nu eens deze dan weer die burgemeester, moest ingrijpen. De boel stond op springen.

Je schiet tóch niet!

Toen enige erfgooiers er toe over gingen om op de eerste schaar-dag ongebrand¹⁰⁵ vee op de meent te brengen, ging het vreselijk mis.¹⁰⁶ *De Gooi- en Eemlander* berichtte op 1 mei 1903:

¹⁰² Luden, *Het Gooi en de erfgooiers*, 42.

¹⁰³ Over de benoeming van Kuhn: VVSLVG 2406 (1896-1897); over de rechtspositie van Stad en Lande van Gooiland: VVSLVG 2408 (1900-1901) en over de aangeboden wapenstilstand door Van Lennep, VVSLVG 2409 (26 april 1902). Overigens ergerde Kuhn zich aan het lekken van gegevens uit de Vergadering Stad en Lande naar de Gooi- en Eemlander. VVSLVG 2415 (21-24 september 1903).

¹⁰⁴ *De Gooi- en Eemlander*.

¹⁰⁵ Vee dat door de meentmeesters werd toegelaten op de meent kreeg inmiddels een brandmerk op een hoef of een hoorn.

¹⁰⁶ Vlak daarna was het nog niet gedaan, want de commissaris der Koningin in de provincie Noord-Holland verzocht het bestuur van Stad en Lande om inlichtingen inzake de op handen zijnde vrees voor het verzet door erfgooiers te Blaricum. VVSLVG 2412 (6 mei 1903).

Ferdinand Hart Nibbrig (1866-1915), *De Erfgooiers ('de Kaerels')*, olieverf op doek, 1908.

'De lezers weten het: er was ongebrand vee, en vee niet gemerkt door de wettige meentmeesters. Afgesproken was door de vereenigde ontevreden erfgooiers dit vee toch op de weide te brengen ...

Een gedeelte van de in het dorp aanwezige militairen waren hier te middernacht al op verschillende punten langs de grens der weide opgesteld, met bevel om zoo nodig met gebruik van vuurwapens allen te weren die zich met geweld toegang wilden verschaffen. Al heel spoedig kwamen bij het hek aan de zoogenaamde Drift (bij Wetrents) een zestal Laarders aan, waaronder de in de erfgooierskwestie bekende Harmen Vos, J. Majoor en ook zekere H. Smit Cz. Men had vee bij zich en wilde dit door het hek voeren, dat evenwel gesloten was, en vernielen werd belet door de daar geposteerde twee militairen. Nu deed men zooals afgesproken was: men trok en groef aan de zoden van den dijk om zoo een opening te maken. Er werd gewaarschuwd, tweemaal in de lucht geschoten, doch het werk werd niet gestaakt. Er klinkt zelfs "Je schiet toch niet!" Helaas, een schot valt, gaat bijna rakelings langs J.M. en treft den armen H.S. Cz., een braven, oppassenden twee- en twintigjarige jongeling in het onderlijf, even boven de heup. Kermend valt hij neer. De militairen verwijderden zich, maar keeren circa twintig minuten later ten getale van 8 naar de plaats des onheils terug. Inmiddels zijn de anderen aanwezigen toegesnel en zien, hoe ernstig hun dorpsgenoot gekwetst is, die hoewel misschien voortvarend toch meent gestreden te hebben voor zijn goed recht, zijn erfgooiersrecht, den grond, zijn eigendom'.

Een poging de gewonde naar een naburig huis te brengen strandde op de weigering van de bewoner om een kruiwagen ter beschikking te stellen of zelfs de deur maar te openen. De toegesnelde pastoor diende Smit in de open lucht de laatste sacramenten toe. Daarna werd het slachtoffer naar de pastorie vervoerd waar hij onder de hevigste pijnen om half vier de geest gaf.

Volgens de krant was de bevolking ontstemd. Het begreep niet waarom militairen waren ingezet, en dat bovenop een gelijksoortig ingrijpen van hogerhand bij de havenstakingen in Rotterdam waar kort tevoren ook al een dode was gevallen. 'Het schijnt zich de mogelijkheden niet kunnen begrijpen dat zulke wel wat Russische manier ook hier te lande zouden noodig zijn'. Een lezer van *De Telegraaf* vroeg zich af of de doodstraf soms weer was ingevoerd. De Blaricumse burgemeester Hosang, toch al impopulair omdat hij de eerste allochtone burgemeester van het dorp was en een licht ontvlambaar man, liet de nacht erop zijn huis bewaken. De Commissaris der Koningin Van Tienhoven kwam naar Blaricum om te overleggen met de burgemeester en had ook een onderhoud met Floris Vos, lid van de Eerste Kamer, eigenaar van Oud-Bussem en groot voorvechter van de zaak van de gerechtigden. Op 16 juni werden zelfs vragen gesteld in de Tweede Kamer over het optreden van de burgemeester en diens inzet van militairen. Daarbij kwam de hele 'erfgooiersquaestie' aan de orde.

De schermutselingen met het bevoegd gezag gingen onafgebroken door. Men bestreed elkaar zowel 'in het veld' als voor de rechter. Steeds weer poogden erfgooiers ongebrand vee op de meenten te brengen. Soms werd het simpelweg verwijderd maar ook werd het 'geschut': in beslag genomen en op stal gezet bij een bewaarder met het

doel het vee te verkopen om zo de verschuldigde schaar gelden te innen. Bijgestaan door Floris Vos en Van Lennep werd het vee dan weer opgeëist. In plaats van militairen werden nu op verzoek van Stad en Lande rijksveldwachters en politie ingezet om het onwettig betreden van de meenten te verhinderen en meenthekken te bewaken. Vos, toch een notabele, werd bij een van die gelegenheden zelfs gearresteerd wegens verboden wapenbezit. Het bestuur van Stad en Lande werd ervan beticht gratis grote hoeveelheden sterke drank te geven aan de hermandad om hen zo tot onbevreesd en krachtdadig ingrijpen te brengen.

Een nieuwe partij

Op 1 oktober 1903 werd in een algemene vergadering van gemachtigden van de ontevreden erfgooiers een eigen bestuur benoemd onder de naam 'Hoofdbestuur van de gerechtigden tot de gemeene heiden en weiden van Gooiland'. Na vergaderingen in alle Gooise plaatsen en door tijdens die vergaderingen gekozen afgevaardigden werd Floris Vos uit Naarden tot voorzitter, Jan Majoor Jacobuszoon uit Laren tot vicevoorzitter en de Hilversumse fabrikant Adrianus Nicolaas Veen tot penningmeester benoemd. Verder werd het bestuur gevormd door erfgooiers uit alle Gooise plaatsen. Hieronder bevonden zich de Blaricumse wethouder Steffen de Jong en de Larense burgemeester Christiaan Lambertus Velthuysen. Dat de burgemeester ook zitting had in de Vergadering van Stad en Lande en dus tevens behoorde bij de tegenstander, scheen geen moeilijkheden te veroorzaken.

Het Hoofdbestuur sprak vanaf dat moment namens alle erfgooiers die zich verzetten tegen de 'oude partij' en was op alle schaar dagen aanwezig bij de meenthekken om de veehouders, die hun vee niet wilden laten merken door de meentmeesters, bij te staan. Eenvoudig was de situatie echter niet. De 'nieuwe partij' werd door veel erfgooiers als onruststoker gezien en daarnaast was er een economisch motief om zich niet bij dit verzet aan te sluiten. Immers, velen van hen waren voor hun veehouderij volkomen afhankelijk van de meenten en hadden geen andere weidegronden tot hun beschikking. Voor hen was het dan ook een te groot risico om hun vee op 'illegale' wijze te laten branden. Inbeslagname van het vee zou hun broodwinning onmogelijk maken. Het Hoofdbestuur zag dit probleem in en liet via een advertentie weten 'Wij geven aan hen wier levensomstandigheden dit mede brengen, dat zij in 't minst niets voor hun standpunt kunnen opofferen, den raad, om onder protest te laten branden bij de zogenaamde partij van Stad en Lande'.

In juni 1904 liet men van regeringswege weten dat er een wet in voorbereiding was die de erfgooierskwestie eens en voor altijd moest regelen. De Vergadering meende dat daarop niet gewacht hoefde te worden. Liever hield men het initiatief, zodat de rol van de gemeenten gewaarborgd kon blijven. Kuhn ging in 1904 namens het bestuur in overleg met het Hoofdbestuur der gerechtigden om tot een minnelijke schikking te komen, bij voorkeur door het gezamenlijk opstellen van een nieuwe bestuursregeling. Pas in 1906 kwam men na veel onderhandelen binnens- en buitenskamers tot een conceptregeling met conceptstatuten. Deze behelsden dat de gemeenten en de Vergadering alle aanspraak op de eigendom van de heiden en weiden zouden intrekken. Tevens zou men erkennen dat de eigendom berustte bij de erfgooiers die zich zouden verenigen in een zogenaamd 'zedelijk lichaam' met statuten. Het bestuur zou worden gevormd door de zes gemeenten en de erfgooiers. In de vergadering van Stad en Lande stemden Bussum, Hilversum, Huizen en Naarden voor, Blaricum stemde blanco en de burgemeester van Laren vond zichzelf, gezien zijn lidmaatschap van het Hoofdbestuur der Gerechtigden, niet bevoegd tot stemming. De nieuwe partij bleef inmiddels voortgaan met de strijd via de pers en een minnelijke schikking had niet haar hoogste prioriteit – men wilde ook recht doen aan de gevoelens van allen die door de oude partij benadeeld meenden te zijn.

Ook een derde partij mengde zich in de discussie, een partij die een geheel ander belang voorstond en wel de opheffing van het hele idee van gemene gronden. Deze *Vereeniging van erfgooiers tot verdeling van de Heide en Weide en verdere eigendommen van Stad en Lande van Gooiland* wilde dat Stad en Lande in afwachting van een wetsvoorstel (en naar men hoopte een gehele opheffing van het instituut) helemaal af zou zien van verpachting, verhuur of verkoop van de heiden en weiden.

Een wet tot oplossing

Het deed er uiteindelijk niet veel toe. De minister van Binnenlandse Zaken stelde van regeringswege in juni 1908 een commissie in die een wettelijke regeling moest voorbereiden ‘[...] tot oplossing van de bestaande geschillen tusschen de belanghebbenden aangaande den eigendom der zoogenaamde “gemeene heiden en weiden van Gooiland” en het beheer en het bestuur over die gronden’. Deze commissie inventariseerde alle standpunten, stuurde een vragenlijst rond, verzocht en verkreeg alle relevante archiefstukken, inclusief de conceptregeling van 1906 en toog aan het werk. In 1910 was het wetsvoorstel gereed. Het werd aan alle partijen voorgelegd, waarna het nog twee jaar duurde voordat de Tweede Kamer tot vaststelling kon overgaan. Velen mengden zich in de discussie en daarbij kwam al snel een nieuw strijdpunt boven water: de verschillende belangen van scharende en niet-scharende erfgooiers.

De niet-scharenden hadden al sinds jaren het boerenbedrijf vaarwel gezegd en hadden geen enkel belang bij het in stand houden van het collectief, of het ‘gemeen’ houden van de heiden en meenten. Zij waren groot voorstander van verkoop en verdeling van de opbrengsten onder alle rechthebbenden. De scharende erfgooiers waren hier faliëkant tegen, maar ook beducht om die strijd te verliezen. Zij waren inmiddels namelijk ver in de minderheid.

Toen de Tweede Kamer de wet aannam en deze vervolgens aan de Eerste Kamer ter goedkeuring werd voorgelegd, stuurden de scharenden een adres aan Stad en Lande om namens hen te pleiten voor het afkeuren van de wet. ‘Men wil orde en rust doen terugkeeren in ’t Gooi, het tegendeel zal men bereiken. Immers het is te verwachten dat binnen weinige jaren een propaganda zal worden gemaakt voor ontbinding en verdeeling der bezittingen, het gevolg zal zijn onrust in ’t Gooi en het verlies van onze, sedert eeuwen uitgeoefende rechten’.¹⁰⁷ De ongerustheid van de scharenden was prematuur. Vooralsnog werden juist zij door de wet in bescherming genomen. Anderzijds hadden de woorden in het adres voorspellende waarde.

De Erfgooierswet in essentie

Voordat ik de wet behandel, citeer ik uit het vonnis Hinlopen: ‘[...] die van alle oude tijden af nevens hun voorouders het regt tot beweyden der voorz. gemeente waeren hebbende, dat was geboren Erfgoyers, welkers vader, grootvader, overgrootvader en soo voortz vervolgens opwaarts van alle oude tijden het regt tot veltslag gehad hadden voor soo veel het mannelijk oir betrefte, en verder nog anders niet, ende dat die regt door Burgemeesteren van Naerden ende die van Goylant ofte door Burgermeesteren alleen vergunt was, en sulx niet anders dan het gunt de Wet [...]’.¹⁰⁸

Deze tekst werd op 18 maart 1713 vastgelegd. Wat er in 1912 gestalte kreeg, week daar nauwelijks van af. Beginsel en bedoeling van de wet worden in de Memorie van Antwoord als volgt omschreven: ‘Den hoeksteen van den opbouw dezer regeling, namelijk, dat hier slechts met vaste lijnen en grenzen door den wetgever zal worden vastgezet, wat hoofdzakelijk reeds bestaat en sinds eeuwen bestaan heeft, doch dat als beheerscht door gewoonterecht niet steeds met bepaalde zekerheid rechtens is te constateeren’.¹⁰⁹

Ook de wettekst zelf, van 25 april 1912, spreekt over de vaststelling van ‘[...] regelen betreffende den rechtstoestand der van ouds genaamde “gemeene heiden en weiden van Gooiland”’, en bepaalde wie zich erfgooiër mocht noemen en schreef voor dat zij leden zouden worden van de Vereniging Stad en Lande van Gooiland. Ook toen gold dat het erfgooierschap van de vader moest zijn verkregen, die het weer van zijn vader had verkregen, en zo verder. Ook toen moest een erfgooiër het recht van veldslag hebben, maar die restrictie werd niet langer opgenomen. Blijkbaar vond men het niet langer nodig om een dergelijk moeilijk te definiëren term te handhaven, sterker, voordien heeft men waarschijnlijk de voorwaarde gehandhaafd en vermeld zonder precies te weten wat het inhield. In ieder geval werd na 1912 niet meer gerept over veldslag. En ook daarna

¹⁰⁷ Gooi- en Eemlander.

¹⁰⁸ Perk, *Verslag ... omtrent dat gebruik*, xlv.

¹⁰⁹ M.v.T.

vormden vertegenwoordigers uit de gemeenten (de stad Naarden en de vijf dorpen), het verenigingsbestuur.¹¹⁰

Het doel van de vereniging was de bevordering der welvaart van haar leden in het bijzonder en van Gooiland in het algemeen, maar wel met oog op het landbouwbedrijf. In hoofdzaak moest het een voortzetting zijn van belangenbehartiging van erfgooiers, zoals die in de schaarbrieven waren omschreven. Op deze plaats en wijze werd de term veldslag ‘weggeschreven’ of ingekapseld. Als erfgooiers werden aangemerkt ‘[...] de mannelijke personen, die kunnen aantonen, of dat zij zelf op het oogenblik van het in werking treden dezer wet, daartoe rechtens bevoegd, gebruik en genot van de aan de vereeniging behorende gronden hebbende, of wel dat zij zelf te voren of dat hunne wettige mannelijke voorouders, uit wie zij door mannen zijn gesproten, zulks hebben gehad. Als *vermoeden* (cursering AK) daarvoor geldt, dat of zij zelf of bedoelde voorouders voorkomen op eene der door of van wege de overheid of de “Vergadering van Stad en Lande van Gooiland” vroeger opgemaakte lijsten van tot dat gebruik en genot rechtens bevoegden’.¹¹¹

Vermeldenswaardig is dat de regels ten aanzien van de nabestaanden in een lid werden samengevat: ‘Daarbij kan aan de weduwe en aan de minderjarige wettige zoons van een overleden lid, die den leeftijd van achttien jaren hebben bereikt, dergelijke bevoegdheid [het gebruik en genot van de aan de vereniging behorende zaken] worden toegekend. Zoodanige bevoegdheid kan, wat laatstgenoemde personen betreft, behouden blijven totdat de eerste ledenlijst, waarop zij zijn gebracht of hadden kunnen zijn gebracht, van kracht zal zijn geworden’.¹¹²

Zoals gezegd, werden de erfgooiers vanaf 1912 als leden ingeschreven. Om op de jaarlijks vast te stellen ledenlijst te komen, moest een gegadigde aan de volgende voorwaarden voldoen:

- Hij moest bewijzen af te stammen van een erfgooiër, in mannelijke lijn, van wie de naam ook al op de eerder vervaardigde lijsten stond
- Hij moest wonen in een van de Gooise gemeenten
- Hij moest meerderjarig zijn en een boerenbedrijf voeren
- Vervolgens moest vermeld worden of hij schaarde of niet-schaarde. Scharend waren zij die een boerenbedrijf hadden, gehuwd waren, eigen erf of stalling bezaten en daar regelmatig vee in lieten vertoeven.

Vrouwen werden niet op de ledenlijst geplaatst, maar hadden als weduwe van een erkende erfgooiër wel gebruiksrechten, ofwel als kinderloze weduwe ofwel als weduwe waarvan de kinderen nog minderjarig waren. Haar eventuele zoons waren weliswaar via hun vader erfgooiers, maar zolang de weduwe bleef zitten in de boerderij, kon ze het schaarrecht uitoefenen. Dus ook na 1912 konden vrouwen, hoe wrang ook, uitsluitend als weduwen deel uitmaken van het collectief. De minderjarige kinderen werden bij het bereiken van de meerderjarigheid beoordeeld als zijnde erfgooiër.

De Vereniging werd geregeld met statuten, een reglement van orde voor het bestuur, een kiesreglement, een huishoudelijk reglement voor de algemene ledenvergadering, een reglement voor het gebruik van de heiden en weiden en een reglement voor het verlies van het lidmaatschap. Het bestuur werd gevormd door zes afgevaardigden van de gemeenten, zes scharende en twee niet scharende erfgooiers, een vijftiende lid – de voorzitter – werd benoemd door de Kroon. Meentmeesters werden niet meer door de gemeentebesturen maar door de Vereniging benoemd.

De algemene vergadering van leden, jaarlijks in april te houden, kreeg eindelijk de macht waar gedurende decennia naar was gestreefd. De vergadering moest de jaarrekening goedkeuren en belangrijker: verkoop van gronden met een waarde van vijfduizend gulden of meer was alleen mogelijk met goedvinden van de meerderheid in die algemene vergadering.

¹¹⁰ Overigens was er verzet tegen de wet vanuit erfgooierskringen. Meentmeester H. Smit uit Laren kreeg van de Vergadering een brief waarin staat dat men het verzoek van 100 erfgooiers om een adres naar de Eerste Kamer te sturen om de Erfgooierswet te verwerpen niet ondersteunt. VVSLVG 2440 (1912). Het bestuur liet echter ook brieven uitgaan naar de commissaris van de Koningin in Noord-Holland waarin het geen bezwaar maakte tegen de invoering van de wet op 1 juli 1912; VVSLVG 2441 (1912-1913).

¹¹¹ Artikel 6, 1-2.

¹¹² Artikel 20, 2.

Opheffing van de Vereniging kon alleen bij meerderheid van stemmen van de algemene vergadering, waarbij dan ook nog eens de scharenden in meerderheid voor zouden moeten zijn. Een voorstel tot opheffing zou niet eerder dan 15 jaar na inwerkingtreding van de wet mogen worden gedaan. De wet regelde ook dat de scharende erfgooiers bij verdeling de eerste rechten zouden hebben op de meenten. De opbrengsten van de overige goederen, waarop de gemeenten de eerste optie zouden hebben, zouden gelijkelijk ten goede komen van elke erfgooiër, schaargerechtigd of niet. In wezen vormde de wet een aankondiging van de opheffing van dezelfde vereniging die zij in het leven riep. Het zou nog vele jaren duren voor het ervan kwam maar vanaf 1912 was dit de nieuwe erfgooierskwestie: opheffen of voortgaan, verkopen of behouden.

De ledenlijst

De Erfgooierswet regelde dan wel aan welke voorwaarden men moest voldoen om zich erfgooiër te mogen noemen, toch had het nog heel wat voeten in de aarde om de eerste ledenlijst vast te stellen. Ook moest daarbij worden vastgesteld wie behoorden tot de schaargerechtigden en wie niet. Ter uitvoering van de wet werden door de Vergadering van Stad en Lande in elke plaats afzonderlijk ter gemeentehuize de ledenlijsten ter inzage gelegd. Tegen de lijst kon men bezwaar indienen en deze werden vervolgens door een speciale commissie behandeld en van een advies voorzien. Elke plaats had zijn eigen commissie, bestaande uit de burgemeester, twee geëerde erfgooiers en de meentmeesters. De adviezen van de commissie geven goed inzicht in de neringen van degenen die op de ledenlijst trachtten te komen of die al lid waren maar ook schaargerechtigheid claimden. In Huizen ging het tijdens de zitting van de commissie op 28 februari 1913 zo:

Enkele van de aanvragers van schaargerechtigdheid:

- Cornelis Bakker Jzn. Van beroep visscher, persisteert in zijn verzoek, doch erkent dat hij geen vee houdt, ook geen paard. Advies: afwijzing, geen veehouder.
- Gerbert Jongerden Gzn. Beroep mandenmaker; houdt geen vee, ook geen paard. Advies: afwijzing, geen veehouder.
- Hendrik Koeman Azn. Ongehuwd, zonder beroep, houdt geen vee meer. Advies: afwijzing.
- Lambert Kos Dzn. Schipper, houdt één paard voor zijn bedrijf; geen vee, geen land, hoegenaamd geen boerenbedrijf. Advies: afwijzing.

Enkele aanvragers van toelating tot de ledenlijst:

- Gijsbert Baas Azn. Oud 42 jaar, schoenmaker, gehuwd, geen veehouder. Heeft vergeten zich op te geven; is erfgooiër, zijn vader, wijlen Klaas Baas, heeft geschaard. Advies: toewijzing, niet-scharend.
- Hendrik Bakker Sr. 77 jaar, veehouder, gehuwd, heeft steeds geschaard; verzuimde zich op te geven, verzoekt als schaargerechtigd te worden erkend. Advies: toewijzing, scharend.
- Cornelis den Oude Dzn. Groenboer, 39 jaar, gehuwd; geen veehouder; heeft zelf nooit geschaard, ook vader en grootvader niet; meent toch erfgooiër te zijn. Geloofd dat zijn overgrootvader te Huizen heeft geschaard; zegt dat zijn familienaam voorkomt op de lijst van gerechtigden voor Huizen vastgesteld op last der Staten van Holland in 1708; meent van die personen in rechte lijn af te stammen doch kan dit niet bewijzen. Advies: afwijzing, familie Den Oude heeft nooit als erfgooiër bekend gestaan; komt op geen enkele der vroeger opgemaakte lijsten voor; op de lijst van 1708 staat achter verschillende personen “d’Oude”, achter andere “d’Jonge”(Senior en Junior); dit bewijst dus niets. Verder komt op die lijst alleen voor Gijsb. Hendrik Oude.

Na behandeling van alle bezwaarschriften besloot de Vergadering van Stad en Lande als haar laatste belangrijke bestuursdaad op 24 april 1913 tot definitieve vaststelling van de ledenlijsten. De leden, in totaal 1469 van wie 381 schaargerechtigd, waren als volgt over de zes gemeenten verdeeld:

Hilversum	252	waarvan 49	schaarbevoegd
Bussum	202	waarvan 41	schaarbevoegd
Naarden	61	waarvan 29	schaarbevoegd
Laren	341	waarvan 99	schaarbevoegd
Blaricum	160	waarvan 67	schaarbevoegd
Huizen	453	waarvan 96	schaarbevoegd

Volgens Luden was de wet een unicum. Hij was de eerste die het zo bestempelde en die kwalificatie is sedertdien herhaald. Niet alleen is geen andere wet vergelijkbaar, ook voorziet de wet in het stichten van een Vereniging die zowel een publiekrechtelijke als privaatrechtelijke aard kende.¹¹³ Unicum of niet, na verschijning en inwerkintreding rezen problemen over de uitoefening daarvan en vooral de niet-scharende erfgooiers maakten amok. Zij hadden gedacht profijt te trekken, maar wat de wet beoogde, stond daar haaks op. Luden omschreef het als volgt en baseerde zich op de studie van Grata-ma: '[...] vast te leggen en te regelen wat uit oude tijden was gegroeid: de behartiging van de belangen van de van ouds inheemsche boerenbevolking'.¹¹⁴ De Memorie van Toelichting op het wetsontwerp is hierin ook duidelijk, maar laat ruimte voor gronduitgifte en verkoop: 'Het doel der vereeniging (artikel 3) behoort in hoofdzaak eene voortzetting te zijn van de behartiging der belangen van de erfgooiers, zooals die van oudsher in de schaarbrieven waren omschreven. Evenwel zal aan de leden eene zekere mate van vrijheid zijn te geven, om in verband met gewijzigde toestanden aan het der vereeniging in kapitaal van goed en geld toekomende vermogen ook een ruimere bestemming te geven: als grenslijn waarbinnen zich dit doel moet bewegen is de bevordering der landbouwvervaart van Gooiland en van de leden aangegeven [...]'.¹¹⁵

Van Vergadering naar Vereniging

De Vergadering van Stad en Lande van Gooiland zou op grond van de wet ophouden te bestaan zodra het Verenigingsbestuur haar eerste vergadering hield. Tot samenstelling van het nieuwe bestuur wees elke gemeenteraad een bestuurslid en plaatsvervanger aan. Pikant was daarbij dat het Hilversumse college in het raadsvoorstel en in de kennisgeving aan het oude bestuur nog sprak van een vertegenwoordiger in de 'Vergadering'. De bestuursleden namens de scharende erfgooiers en hun plaatsvervangers werden ook per plaats gekozen. De twee leden namens de niet-scharenden werden gekozen op basis van één kandidatenlijst voor het hele Gooi. De voorzitter, de al genoemde Luden, werd bij Koninklijk Besluit benoemd op 7 mei 1913.¹¹⁶ Op 20 december 1913 kon dan eindelijk het Verenigingsbestuur aan de slag – op die datum werd voor het eerst in de lange geschiedenis vergaderd in Hilversum, ten huize van de voorzitter, in plaats van te Naarden.

Macht door recht

De inspanningen van de Vereniging kwamen ten goede aan de scharende leden zoals de opdracht in de wet luidde. De niet-scharende erfgooiers zagen zichzelf als rechteloos. Bij het samenstellen van de ledenlijst in 1913 hadden zij zich massaal laten inschrijven of hun lidmaatschap laten voortduren, maar het was, zoals te doen gebruikelijk, een lidmaatschap zonder baten. Door de bepalingen in de wet hadden zij ook geen moge-

¹¹³ Luden, *Het Gooi en de erfgooiers*, 45.

¹¹⁴ *Ibidem*, 60.

¹¹⁵ M.v.T., ; Luden, *Het Gooi en de erfgooiers*, 77.

¹¹⁶ Emil Luden (1863-1942) had een enorme ervaring in bestuurlijke functies. Hij was ten tijde van zijn benoeming generaal-majoor bij de artillerie. Zijn inzet voor de Vereniging was zo groot dat het bestuur in 1917 het departement van Oorlog verzocht hem vier dagen per week verlof te geven vanwege zijn werkzaamheden als voorzitter. Luden was ook door andere bezigheden een druk bezet man. Hij was onder meer president commissaris van het college van commissarissen van de Deli-Batavia Maatschappij en van de Deli-Batavia Rubber Maatschappij. Hij had meegewerkt aan de oprichting van de Electriche Spoorweg Maatschappij, de Maatschappij tot exploitatie van waterleidingen in Nederland en de petroleummaatschappij Moeara Anim. Afgezien van al zijn verdiensten voor de erfgooiers was hij ook van belang voor de Gooise geschiedenis als medestichter van het Goois Museum. Hij trouwde te Londen in 1887 met Annie Lilian Warburton Stent en het echtpaar kreeg vier kinderen. Luden en zijn echtgenote vestigden zich meteen na hun huwelijk in het Gooi, in Bussum en het gezin verhuisde in 1895 naar Hilversum. In 1906 liet Luden aan de Witte Kruislaan een landhuis bouwen met de naam Spijkerpolder, vlakbij de plek waar in 1917 het Gemeenlandshuis zou worden gebouwd.

lijkheid om geldelijk gewin te behalen uit eventuele grondverkoop. De opbrengsten daarvan dienden immers te worden aangewend voor de landbouw.

Er was slechts op één manier voordeel uit hun erfgooierschap te halen en wel door te ijveren voor de opheffing van de Vereniging om zo de uit de liquidatie voortkomende gelden te verdelen over alle leden. In 1922 richtten niet-scharenden *Macht door Recht* op, een vereniging met plaatselijke afdelingen. Bij voortdurend zetten zij het bestuur van Stad en Lande onder druk om naar wegen te zoeken voor uitkering aan de leden. Het bestuur werd zelfs geprest om daartoe wetswijziging na te streven. En tijdens de jaarlijkse ledenvergaderingen weigerden zij massaal de jaarrekening goed te keuren. Dit had weinig gevolgen omdat gedeputeerde staten dan alsnog de goedkeuring verleenden maar voor het bestuur was het toch een lastige kwestie.¹¹⁷

Een wijziging van de Erfgooierswet die het mogelijk maakte geld uit te keren aan de leden van de Vereniging sorteerde een onvoorzien maar logisch effect: vele honderden mannen meldden zich aan als lid van de Vereniging en beriepen zich daarbij op hun afstamming van oude erfgooiersgeslachten. Dezen hadden hun lidmaatschap vaak al in een ver verleden laten verlopen omdat er geen voordeel aan was verbonden. Ze hadden geen landbouwbedrijf en dus geen belang bij weiderechten, plaggensteken of houtkap. In feite waren zij 'slapend'. Sinds het bestuur in 1930 besloot presentiegeld te betalen voor aanwezigheid bij de algemene ledenvergaderingen werden die aanmerkelijk beter bezocht, vooral door niet-scharenden. Aanvankelijk wilde het bestuur fl. 7,50 uitkeren maar moest na ingrijpen van gedeputeerde staten het bedrag verlagen naar één gulden.

Het was geen wonder dat de aanstaande uitkeringen uit de opbrengst van de verkoop aan het Goois Natuurreservaat nog meer slapende erfgooiers wakker schudde, immers de crisis en de grote werkloosheid heersten hevig. De secretaris van het bestuur kwam bij toeval tot de bevinding dat er op de lijsten onterecht namen voorkwamen van mensen die helemaal geen recht hadden op het lidmaatschap. Daarop besloot het bestuur in een geheime vergadering om de rechtmatigheid van alle aanmeldingen en de afkomst van alle leden te laten uitzoeken.

Het genealogisch bureau Van Helsdingen van Beuningen deed drie volle jaren onderzoek in de Gooise archieven om de afstamming in wettelijke mannelijke lijn van de leden vast te stellen. Drie ambtenaren werkten in totaal 180 uur aan de lijsten. Aanvankelijk was het onderzoek gericht op de namen die waren terug te voeren tot de namen voorkomend op de lijst van 1708, maar later kon het onderzoek deels beperkt worden. Het voorkomen van een naam op de lijsten opgesteld in de periode tussen 1708 en de Erfgooierswet van 1912, werd als bewijs voor gerechtigheid geaccepteerd. Alle overige personen, niet-scharend en slapend, want niet voorkomend op enige lijst na 1708, werden wel tot op de laatste generatie uitgezocht. Zo schreef Van Helsdingen aan een zekere Jan L. van Os: 'In de laatste kolom is aangetekend de laatste stamvader, die Uw uitgangspunt is [...] Er moet worden nagegaan, met de laatste stamvader te beginnen, of de geboorten uit wettige mannelijke lijn afstammen, en wel tot ongeveer 1700, daar de eerste lijst in 1708 is opgemaakt. Zoodra een onwettige afstamming wordt aangetroffen, kan dit worden aangetekend in de laatste kolom en behoeft voor die afstamming niet verder gezocht te worden'.¹¹⁸

Er vielen niet eens zoveel namen af door dit onderzoek. Het resultaat was een groei van het aantal erkende erfgooiers van 2122 geteld in 1930 tot 3562 in 1934. De spoeling werd dus aanmerkelijk dunner maar toch bleef er voor elke erfgooiër een uitkering over van 566 gulden en vier cent. Een groot bedrag in die tijd.

Op weg naar het einde

Na de verkoop van de heidegebieden aan het Goois Natuurreservaat bestond het vroeger zo uitgebreide bezit van de Vereniging nog slechts uit de 1300 hectare meenten, ruimschoots minder dan de helft van het in 1843 verkregen bezit. Het bestuur zou zich nu geheel op het beheer daarvan richten. Ten aanzien van de meentverbetering waren de grootste werkzaamheden afgerond. Men zocht het voornamelijk in het zaaïen van betere

¹¹⁷ De plaatselijke afdelingen hadden daarnaast ook een echt verenigingskarakter. Men organiseerde allerlei activiteiten voor de leden. Zo exploiteerde de Hilversumse afdeling tientallen jaren een ijsbaan op een plas die was ontstaan door de zanderij bij Crailo.

¹¹⁸ De Gooijer, 'Een erfenis', 15.

soorten gras en klaver en onderzoek naar de beste wijze van bemesting. Ook werden moderne landbouwmachines aangeschaft en in de Hilversumse Meent werd een experiment gestart met een grasdrogerij. Tevens trachtte men allerlei moderne landbouwtechnieken toe te passen. Zo werden plaatselijk landbouwcursussen georganiseerd en door circulaire voorlichting aan veehouders gegeven over het voorkomen van ziekten als mond- en klauwzeer.

Het aantal veehouders was flink gedaald sinds 1912, tot zo'n 300 boeren. Mede daardoor kon de schaar worden verhoogd tot zestien koeien in 1935. Niet alle leden maakten gebruik van hun volle schaar, omdat ze niet zoveel beesten bezaten. In totaal werden zo'n 2000 koeien op de meent gebracht. Voor zover er minder dan het maximum werd geweid, verpachtte het bestuur ook weiderechten aan andere boeren. Daar kwam een eind aan tijdens de Tweede Wereldoorlog. De veestapel nam toe tot ongeveer 2800 stuks, onder meer door het wegvallen van importmogelijkheden. Noodgedwongen verlaagde men de schaar weer tot dertien. Dat aantal groeide eind jaren zestig weer tot gemiddeld zeventien.¹¹⁹

In de vijftiger jaren deed men enige proeven met het in gebruik geven in zelfbeheer van delen van de meenten aan boeren. Men verwachtte dat de boeren hierdoor meer verantwoordelijkheid zouden nemen voor het beheer van de weidegronden. Aanvankelijk viel dit nogal tegen. De boeren verwaarloosden de bemesting en het onderhoud van sloten en greppels, maar na verloop van tijd raakte men toch aan de vorm van eigen beweiding gewend. Het bedrag dat men per koe betaalde was dan ook aanmerkelijk lager dan wat men moest betalen op de gemeenschappelijke weide, waar alle onderhoud door personeel van de Vereniging werd gedaan.

Naast nieuwe methoden van beweiding ontwikkelde het bestuur allerlei ambitieuze plannen om meer weidegrond te verkrijgen. Zo bedacht voorzitter Klaarenbeek, die Luden na diens overlijden in 1942 was opgevolgd, het plan om buitendijks een polder aan te leggen en zo, door daarin ook de maatlanden op te nemen, een geheel nieuw areaal van 500 hectare aan wei- en akkerland te verkrijgen. Het plan bleek veel te kostbaar. De volgende voorzitter Bonnerman probeerde het in 1960 nog eens. Die keer stuitte het plan op een veto van het ministerie dat al een andere polder voor ogen had, de latere Flevopolder.

Deze initiatieven moeten begrepen worden tegen de achtergrond van de ontwikkeling van de Gooise gemeenten. De enges werden steeds verder bebouwd en akkerland was dus na de oorlog steeds schaarser geworden. Het zag er ook niet naar uit dat de bebouwing daar zou stoppen. De gemeenten keken met een begerig oog naar de meenten, nu zij zichzelf de pas hadden afgesneden naar bebouwing van de heidegebieden.

De gedwongen verkoop had voor de gerechtigden wel voordelen. De Erfgooierswet werd in 1962, op verzoek van het bestuur met vooruitziende blik, gewijzigd. De wijziging bestond uit een aanvulling op artikel 3, waardoor het mogelijk werd om gelden, die waren verkregen uit onteigening, uit te keren aan de scharenden. Dat betekende dat men door onteigening in feite een rationalisatie van het aantal veehoudende bedrijven kon doorvoeren. Er waren veel noodlijdende veehouders, die minder dan negen en soms slechts drie koeien op de meenten brachten. Uitkering van de verkoopsommen maakte het hen mogelijk om naar een andere broodwinning om te zien, terwijl de grotere bedrijven de gewenste modernisering konden doorvoeren.

De Oostermeent onder Blaricum en Huizen werd in respectievelijk 1963 en 1965 onteigend ten behoeve van de woningbouw. Er waren ook nadelen aan onteigening. Er was natuurlijk maar één bidder. De prijzen werden zodoende niet vastgesteld door marktwerking, maar door taxateurs. Stad en Lande wist via rechtszaken tegen beide gemeenten nog extra gelden te verwerven als schadeloosstelling voor geleden 'bedrijfschade'. Ook die bedragen werden bij de uitkeringen betrokken in 1967. De gemeente Hilversum had wat meer moeite om in de Hilversumse Meent het eigendom van de weiden te verkrijgen, maar kon in 1973 beginnen met het bouwrijp maken ten behoeve van de woningbouwverenigingen en particuliere bouwondernemers.

¹¹⁹ De erfgooiers hielden bij hoeveel en welke beesten er geschaard werden. In 1914 gingen in totaal 1730 koeien en 163 paarden naar de meenten, in 1919 1575 koeien en 186 paarden en in 1928 1935 koeien en 122 paarden. In 1974 was het totaal aantal geschaarde beesten 674, meer dan een halvering dus ten opzichte van ruim een eeuw daarvoor. VVSLVG nr. 1793.

Ontbinden en uitkeren

De niet-scharenden zagen dit alles met lede ogen aan. Al in 1954 hadden ze er, via het bestuur van Macht door Recht, bij het bestuur op aangedrongen opnieuw te kijken naar de rechtmatigheid van de Erfgooierswet in het licht van de huidige tijden. Was het boerenbedrijf nog wel doelmatig en was de wettelijke regeling die de scharenden zoveel voordelen gaf nog wel billijk? Toen in 1960 duidelijk werd dat er een streekplan zou komen voor het Gooi om een oplossing te bieden voor de groeiende bouwbehoefte van de gemeenten, kregen zij ook de politiek aan hun kant. Het bestuur ging zelfs zover om een commissie in te stellen die onderzoek moest doen naar de ontbinding van de Vereniging. Deze commissie kwam in 1962 met een rapport dat alle mogelijkheden opsomde, maar nog geen finale conclusie trok. Men betoogde onder meer dat voortzetting van de Vereniging als corporatie een mogelijkheid was en ook werd gedacht aan het uitkopen van de niet-scharenden.

Alles liep echter stuk op de bepaling in de wet dat de scharenden een doorslaggevende stem hadden in de beslissing over ontbinden, ja dan nee. Kort gezegd kwam het erop neer dat de ledenvergadering pas akkoord kon gaan als de scharenden in meerderheid voor waren. Dat moment brak echter na bijna tien jaar toch aan. Nog maar een klein aantal scharenden was tegen ontbinding. De meerderheid zag ofwel kansen het eigen bedrijf met behulp van reeds ontvangen en nog te verkrijgen uitkeringen uit te bouwen ofwel om met het geld een heel andere koers te varen. Nu wilden ook zij 'beuren' en op 4 juli 1971 gingen zij met 128 leden vóór en 12 tegen akkoord met ontbinding van de Vereniging.

Het einde

Drie dagen later was er een algemene ledenvergadering in een snikhete Expohal te Hilversum. De Vereniging telde toen 5041 leden waarvan er ruim 3000 op kwamen dagen. Men had verstandig genoeg besloten voor deze vergadering geen presentiegeld uit te keren (dat zou immers met een uit te keren bedrag van fl. 7,50 per erfgooiër een kostbare zaak zijn geworden). Met 164 stemmen tegen en 3012 voor werd het pleit beslecht. Enkele erfgooiers stemden tegen om nostalgische redenen of omdat zij het 'zonde' vonden.

Toen deze beslissing werd bevestigd bij Koninklijk Besluit van 11 maart 1973 hield dit tevens in dat de ledenlijst van maart 1972 werd bevroren. Niemand kwam er meer op, en niemand ging er meer af. Dit was nadelig voor enkele erfgooiers die naar elders vertrokken waren en hoopten terug te kunnen keren naar het Gooi om voor een uitkering in aanmerking te komen.

Daarna ging de liquidatie van start. In totaal 528 hectare werd door de gemeenten gekocht voor vijftien miljoen gulden. Dat waren de gronden die binnen de bestemmingsplannen vielen en geen agrarische bestemming hadden. De weiden die daarbuiten vielen, bijna vijfhonderd hectare, werden verkocht voor ruim negen miljoen aan de scharenden die in het Gooi hun bedrijf wilden voortzetten. Zij betaalden twee gulden per vierkante meter, aanmerkelijk minder dan de geldende grondprijs. Scharenden die buiten het Gooi, onder andere in Friesland, een nieuw bedrijf wilden opzetten kregen een uitkering ineens, tezamen voor iets meer dan elf miljoen gulden.

De uitkering aan de afzonderlijke scharende en niet-scharende erfgooiers bedroeg zo'n vijfduizend gulden. Dat geld ontvingen zij niet ineens. Eerst kregen alle leden tien bewijzen van deelgerechtigheid uitgereikt waarop naar verloop van tijd uitkering volgde. Op 10 december 1973 werd de eerste duizend gulden uitgekeerd via de Rabobanken in de Gooise gemeenten. Na regeling van de afvloeiing van personeel, verkoop van dienstgebouwen en -woningen en verkoop van de roerende bezittingen als landbouwwerktuigen en -machines, kon tot de volledige liquidatie van de Vereniging worden overgegaan. Dat duurde nog tot 1981, maar op 28 april 1979 werd de allerlaatste algemene ledenvergadering van erfgooiers gehouden in de Grote Kerk te Naarden. Het was volgens *De Gooi- en Eemlander* een 'uitvaartdienst voor de erfgooiers'. Voorzitter Tydeman zei bij die gelegenheid 'De omstandigheden zijn niet uitsluitend verheugend, want het is jammer dat in onze wereld van vandaag geen piëteit meer is en daarmee geen plaats voor bijzonderheden. En Stad en Lande is bijzonder'. Om acht minuten over half vier kwam er met een laatste hamerslag een einde aan de vergadering. Tenminste

één der aanwezigen dacht dat het laatste woord over de erfgooiers nog niet was gezegd, blijkens de uitroep ‘De erfgooiers zijn dood, leve de erfgooiers’.

Conclusie

Het was net als water dat de steen uitholt; langzamerhand werden de gewoonterechten van de erfgooiers binnen het vigerende en op Romeins recht gestoelde geschreven recht gebracht. En daarmee ingekapseld ... waardoor ze gedoemd waren te verdwijnen. Dat duurde dus vrij lang. De gebeurtenissen na 1568 tonen aan dat om de zoveel jaar opnieuw, als was het een vreemde eend in de bijt, naar de Vergadering Stad en Lande van Gooiland werd gekeken. Die eend kwaakte er echter jarenlang lustig op los. Iedere keer werden de organisatie en de gebruiksrechten van de gerechtigden op hun juridische houdbaarheid getest. Het waren vooral de gemeentebestuurders en fysiocraten als Backer die het gebruiksrecht op de gemene gronden aan de gemeenten wilden verbinden en niet aan de gerechtigden. Daarmee zouden ze de oude praktijk kunnen dwarsbomen, namelijk dat de erfgooiers in vergadering bijeenkwamen om over zaken die betrekking hadden op hun organisatie en gronden te stemmen. En met rechtsgeldige besluiten op de proppen kwamen.

Het sijpelende water had natuurlijk gevolgen voor de steen. In de negentiende eeuw voltrok zich het volgende: in 1836 en 1843 kwamen Domeinen en de erfgooiers tot overeenstemming. Onder auspiciën van Albertus Perk werd besloten tot een verdeling van de gemene gronden tussen de twee partijen. De Vergadering Stad en Lande van Gooiland bezat toen 2100 hectare bos en heide en circa 1500 hectare weiland en moerasgebied. De organisatie beheerde die gronden vanuit de stad Naarden. De overheid nam ‘genoegen’ met 1735 hectare. De Vrankrijker berekende dat sinds de kaart van 1709 tot 1843 niet meer dan 319 hectare vervreemd of door ontginning aan het collectief bezit van de erfgooiers was onttrokken.¹²⁰ Perk speelde een doorslaggevende rol bij de totstandkoming van de verdelingen. Niet alleen zag hij in dat de gebruiksrechten van de erfgooiers valide waren, ook zag hij het gevaar van een te hardnekkige opstelling van diezelfde erfgooiers. Door te bemiddelen tussen Domeinen en de Vergadering Stad en Lande van Gooiland, twee partijen waaraan hij functioneel verbonden was, kwamen de scheidingen van 1836 en 1843 tot stand.

Belangrijk is dat zowel de overheid als de erfgooiers werkelijk *eigenaren* werden, waardoor de een niets meer te zeggen had over de ander zijn eigendom: de grond. Het betekende echter niet dat de overheid dat ook werkelijk naliet. Ook de erfgooiers roerden zich herhaaldelijk, zij het vooral onderling (bestuur versus gerechtigden). Na een langdurig proces over een haas die geen konijn bleek te zijn en het neerschieten van een erfgooiër, kwam de gedachte op om aan alle ellende een einde te maken via een Erfgooierswet (1912). Daarmee werden de erfgooiers en hun marke werkelijk binnen het geldende rechtsstelsel getrokken. Ook werd de weg geopend om de dan *Vereniging* van Stad en Lande van Gooiland te liquideren (1971-1979). Daarmee was feitelijk de materie in zijn geheel van tafel.

Leupen stelde dat de doorlopende lijn van de Gooise marke en haar opvolgster Stad en Lande van Gooiland niet die van continu verzet is geweest tegen een overheid die het algemeen belang dient en juridische helderheid wil scheppen, maar veel meer de respect afdwingende geschiedenis van mensen die hun van oudsher overgeleverde rechten *coute que coute* staande houden en er in slagen om zich eeuwenlang tegenover een uitdijende en usurperende overheid te handhaven.¹²¹ Ik kan mij in die stelling vinden, maar wil toch nogmaals benadrukken dat de ene erfgooiër de andere niet was. Onderling waren de verschillen vrij groot. Op de eerste plaats dus de scharenden, de met andere woorden volle gerechtigden; daarna kwamen niet-scharende erfgooiers die in de praktijk (bijvoorbeeld als broer van een scharende erfgooiër) veel minder maar in theorie altijd uitzicht hadden op het scharende erfgooierschap; vervolgens niet-scharende erfgooiers die zich wel bewust waren van hun gerechtigdheid, maar zich niet bezighielden met het agrarisch bedrijf; ten slotte niet-scharende erfgooiers die, omwille van allerhande rede-

¹²⁰ De Vrankrijker, *Stad en Lande van Gooiland*, 34.

¹²¹ Leupen, ‘Erfgoed van Erfgooiers’, 209.

nen, zich nergens meer om bekommerden. Het principe wat bij andere markeorganisaties wel opgang deed, namelijk 'one man one vote', was niet aanwezig geweest bij de Gooise marke. De scharende erfgooiers hadden het meest te zeggen. Dat waren de erfgooiers die over het recht van veldslag beschikten. Zij bogen in de jaren zeventig van de twintigste eeuw echter het hoofd voor de immens grote groep niet-scharende erfgooiers. Ik durf te stellen dat deze inrichting van de marke, dus een kleine groep dat de meeste gebruiksrechten in handen had en ook het gebruik, behoud en beheer van de meenten en de heidevelden regelde, van meet af aan bestond. Anders valt niet te verklaren waarom de organisatie zo lang kon blijven bestaan.

De erfgooiers hebben van het feit dat hun gebruiksrechten aanvankelijk ongeschreven waren hinder gehad, maar ook vele voordelen. De onduidelijkheid over wie zij nu precies waren en waar hun gronden lagen werd meestal in hun voordeel uitgelegd. Wanneer juristen eraan te pas kwamen, was de boot aan. Zij stortten zich op de materie en opponeerden dat de claims van de erfgooiers onrechtmatig waren, claimden dezelfde rechten (schaarrechten) voor hun cliënten en veroorzaakten aldus reuring.

Waar het in feite op neer kwam was dat het sedert de middeleeuwen tot verwarring leidende Romeinsrechtelijke begrip eigendom allengs een plaats kreeg, waardoor de erfgooiers werkelijk eigenaar werden van een deel van de gemene gronden, terwijl de overheid de overige gronden in diezelfde hoedanigheid aan zich trok. Aan de andere kant werd het inheemse middeleeuwse gebruiksrecht geparkeerd. De Erfgooierswet maakte aan de rechtsongelijkheid een einde, waarmee inderdaad het einde van de erfgooiersorganisatie werd ingeluid.

De steen is op dit moment, 2009, geheel en al uitgehold. Er bestaat nog een kleine groep 'echte' erfgooiers; een enkeling schaaft zijn beesten nog op de meent.